

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra sociologie a andragogiky

ADAPTACE NA NORMALIZAČNÍ REŽIM
(OČIMA KŘESŤANŮ)

ADAPTATIONS TO NORMALIZATION REGIME
(BY POINT OF VIEW OF CHRISTIANS)

Bakalářská práce

Vypracoval: Pavel Hanke
Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Olomouc
2012

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a všechny použité
prameny řádně citoval a uvedl v seznamu literatury.

V Olomouci dne 15. 3. 2012

Děkuji vedoucímu práce, Mgr. Jaroslavu Šotolovi, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady, jeho čas a připomínky, které mi poskytl před i během vypracování této bakalářské práce. Děkuji taktéž všem respondentům, bez nichž by výzkum nemohl být realizován.

V Olomouci dne 15. 3. 2012

Abstrakt

Tato práce se zabývá rozbořem života lidí za období, které je označováno jako normalizace. Konkrétně jde o adaptace a strategie zvládání specifických tlaků, které tehdejší režim/stát na jedince vyvíjel. Jde o tlak ideologicko – politický a také konzumně - materiální. Bakalářská práce je orálně – historickým výzkumem, jenž je zaměřen na respondenty, kteří jsou přesvědčením křesťané. Byl vybrán specifický vzorek narátorů, jejichž vnímání normalizačního režimu vykazuje určité rozdíly oproti většinové populaci žijící v 70. a 80. letech, právě z důvodu jejich přesvědčení. Podstatným úsekem práce tedy kromě běžných adaptací na nátlak ideologie v zaměstnání a na tlak celospolečenský, je i rozbor jejich možností při pěstování náboženského života v době normalizace a také vnímání postoje tehdejšího státu vůči křesťanství. Zároveň byl výzkum, který probíhal formou polostrukturovaných rozhovorů, opřen o pohled respondentů na adaptace a strategie jejich okolí. Šlo tedy nejen o analýzu adaptací křesťanů, ale i srovnání se strategiemi jednání třetích osob.

Klíčová slova: ideologický tlak, adaptace, křesťanství, konzumní socialismus

Abstract

This dissertation explores analysis of a life of people in period, which is labelled as a normalization. Specifically is about adaptations and strategies of manage the specific pressures, which normalization regime or state in Czechoslovakia have exerted to people. It is about pressure of ideology and politics and also consumption pressure. This dissertation is also oral – historical research, which is focused on respondents, who are christians in belief. It was chosen the specific piece of interviewers, who's perspectives of normalization regime have contained some differences between them and majority population who has lived in 70s and 80s, just because of their belief. Important piece of research, apart from ordinary adaptations on pressures of ideology in a job, and of society wide pressure, is also analysis of their possibilities during making a life of religion in 70s and 80s in Czechoslovakia and also their perspectives of regime against christianity. Simultaneously was this research (which was going on in form of semi structure interviews) based on perspectives of adaptations and strategies of neighbourhood of this believers. This was not only about analysis of adaptations of christians, but also about comparison with a strategies of manners with their neighbourhoods and associates.

Key words: pressure of ideology, adaptations, christianity, consumption socialism

Obsah

I. Úvod.....	7
II. Teoretická východiska.....	10
1. Úvod.....	10
2. Pojem a proces normalizace.....	11
3. Typické normalizační strategie lidí.....	14
4. Pracovní realita, morálka a souvislost s politikou.....	16
5. Křesťanství a konzumní způsob života.....	17
6. Nedostatek zboží a služeb.....	19
7. Soukromí, rodina a láska jako typické strategie vyrovnávání se s režimem.....	20
III. Výzkumná část.....	22
1. Charakteristika, informace a „příběh“ dotazovaných za normalizace.....	22
1.1. Narátor č.1 – pan Jan.....	23
1.2. Narátor č.2 – paní Růžena.....	23
1.3. Narátor č.3 – pan Zdeněk.....	24
1.4. Narátor č.4 – pan Luděk.....	24
1.5. Narátor č.5 – paní Milada.....	25
1.6. Narátor č. 6 – Pan Oldřich.....	26
2. Výsledky výzkumu.....	27
2.1. Úvod.....	27
2.2. Tlaky režimu dle intenzity.....	28
2.2.1. Ideologicko politický tlak prostřednictvím zaměstnání.....	28
2.2.2. Perzekuce křesťanství.....	29
2.2.3. Všeobecný strach z výše postavených.....	31
2.2.4. Tlak ideologie na tvorbu a svobodnou kulturu.....	32
2.2.5. Celospolečenské „méně“ významné tlaky režimu.....	33
2.2.6. Společenský tlak tužby po konzumu.....	34
2.3. Adaptace respondentů a jejich okolí na tlaky režimu za normalizace....	35
2.3.1. Adaptace na ideologicko politický tlak v zaměstnání.....	35
2.3.2. Adaptace na nesnášenlivost státu vůči křesťanství.....	37
2.3.3. Adaptace vnímání tlaku mocných, tlaku médií a cenzury.....	39
2.3.4. Adaptace a strategie vyrovnávání se s celospolečenským tlakem ideologie.....	42
2.3.5. Adaptace na konzumní tlak ze strany státu.....	42

IV. Závěr.....	44
V. Literatura.....	47

I. Úvod

Svou diplomovou práci chci věnovat ještě stále nedávnému, avšak velmi zajímavému období českých, či chceme-li československých dějin, a to létům 1969-1989, tedy období tzv. „normalizace“ (jinak řečeno obnovenému pořádku), ve smyslu působení konzumního a ideologického nastavení tehdejšího systému na příslušníky inteligence a zároveň věřící, a na jejich adaptační strategie.

Musím se nejprve pokusit objasnit své rozhodnutí, věnovat se právě tomuto tématu. Po nahlédnutí do několika témat, která obsahuje obor nazývaný se historická antropologie, mě zaujal právě tento. Důvodů bylo několik. Jednak relativní časová blízkost v historii (1969-1989), jednak i mé občasné náznaky studia tohoto fenoménu v dřívější době. V neposlední řadě to bylo rovněž mé zaujetí vyprávění mnoha různých lidí, přes disidenty, rodinných příslušníků, až po členy akademického prostředí. V této souvislosti chci zmínit jeden z prvních inspiračních zdrojů mé práce, a to knihu s názvem „Mýty o socialistických časech“, která je sice psána velmi nenáročnou formou, ale i přesto paradoxně pomáhá pochopit mnohé charakteristické prvky tehdejšího života. Po jejím prvotním přečtení jsem se, po stále větším vhledu do problému, k ní ještě několikrát vrátil a začal v přístupech autorů nacházet mnohé nedostatky. Po nastudování několika dalších knih a realizace rozhovorů s pamětníky onoho režimu se mi tedy začaly ukazovat mnohé, dříve nevyjasněné skutečnosti, na základě kterých chci postavit svou práci.

Jako techniku jsem vybral orální výzkum, který se mi zdá asi nejlepší pro dané téma. Jednak díky ještě relativně nízkému věku případných respondentů (50-80), jednak díky jejich stále ještě dobré paměti ve vzpomínkách na tyto časy. Pokusím se tedy pomocí polostrukturovaných rozhovorů, které mám rozděleny do dílčích témat a otázek (rozeberu později), proniknout do pamětí lidí a pokusím se objasnit a přiblížit jejich strategie a mechanismy chování a jednání v normalizaci. Na tomto základě se budu snažit tuto dobu rozebrat z pohledu narátorů, přičemž se zaměřím na fenomén morálky, morálního pnutí a křesťanství respondentů v režimu, který byl založen na materialistické ideologii.

Má práce bude rozdělena na několik dílčích fází. Tou první bude samozřejmě teoretická. Nejprve je tedy nutné se zaměřit na obecné charakteristiky a proces normalizace, a také na fenomény související s cíli mého výzkumu, pomocí studia literatury, kterou jsem zvolil do jisté míry rozmanitou. Je v ní nejen kniha, o které již

byla zmínka, která je napsána ve velmi nedávné době a je tedy sekundární, ale také literaturu primární, zaměřující se na samotný pojem a charakteristiku procesu normalizace od českého filozofa, pana Šimečky. Důležitým zdrojem mi byla rovněž spíše satirická kniha Oldřicha Dudka: „Hořký smích totality“, jež touto odlehčenou formou pojednává o úskalích normalizace. V neposlední řadě jsem se nechal inspirovat panem M. Vaňkem, který zpracovával samotnou formu použitou v práci (orální výzkum) společně s tématem doby komunistických i normalizačních časů, přičemž se zaměřoval na spolupráci s dělníky, disidenty, respektive státními funkcionáři. Literaturu jsem tedy zvolil tak, aby se pokusila poskládat mi pomyslnou mozaiku vědomostí a pohledů na normalizační období, v teoretické formě.

To vše ještě před samotným výzkumem, ve kterém chci nejprve nejen představit a přiblížit všechny respondenty (celkem šest), výzkum a postup své práce, ale v hlavní části především proniknout do hloubi myšlení těch lidí, kteří budou mými narátory a na jejich základě rozebrat témata normalizačního tlaku ideologie, politiky a konzumu v každodennosti lidí. Výběr respondentů nebude příliš odlišný od interviewerů pana Miroslava Vaňka. Vybral jsem zejména příslušníky střední třídy, z velké části inteligence, a také věřící jedince. Dalším kritériem výběru narátorů byla relativní „přátelská“, „rodinná“ či také prostorová blízkost. Šlo tedy o techniku známou jako „sněhová koule“, technika antropologického kvalitativního výzkumu, typická pro méně zkušené výzkumníky.

Celý výzkum se bude snažit odpovědět na otázky související s ideologií a konzumním nastavením společnosti, křesťanstvím a morálkou v normalizačních časech: „Jakými mechanismy se respondenti (potažmo obyčejní lidé) dokázali vyrovnat s tlakem ideologie v práci a na veřejnosti“?, „Jak vnímali tlak do vstupu do strany, a jak se s ním vyrovnávali vzhledem ke svému přesvědčení“?, a také „Jakým způsobem se vyrovnávali se skutečností tlaku na konzumní styl života“? Dokázali prohlédnout skrze aktivity tehdejšího státu a pochopit cíle a motivace jeho aktérů“, a také „V čem byly adaptace křesťanů na normalizační realitu odlišné od třetích osob jejich pohledem?“

Kromě těchto, ale také několika dalších důležitých otázek v sondě pro pochopení strategií, pohledů a jednání lidí v této době, během práce narazím rovněž jejich pohled na dílčí (dalo by se říci i charakteristické) prvky života tohoto režimu, jako například: vnímání jednání státu a jeho aktivit, či vnímání chování lidí v různých situacích normalizačního období, které může mnoho napovědět o vnitřním přístupu k

normalizační realitě. Vzhledem k zaměření mé práce a k tomu, že naprostá většina respondentů jsou věřící lidé, chci samostatnou kapitolu věnovat také jejich strategiím při jejich pěstování víry, a v této souvislosti jejich mnohdy nutným morálním dilematům, například při vstupu do strany, nutnému hlásání polopravd, či nepravd. Zvláště skutečnost křesťanství narátorů v mé práci by mohl také ukázat velmi zajímavé skutečnosti vztahující se k období normalizace a počínání tehdejšího státu a lidí v něm. Laičtěji tedy půjde především o srovnání „víra a morálka“ vs. „blahobyť a ideologie“.

Všechna tato témata, cíle a oblasti chci zahrnout do své diplomové práce skrze pohled respondentů, kteří mají jedinečné, osobité vzpomínky.

Hlavním cílem si přitom vytyčuji zjistit: Jak tito lidé s duchovním založením vnímali dobu plnou ideologického tlaku a jak se s ní vyrovnávali.

Na základě těchto zjištění chci podat pokud možno zcela otevřený obraz výšece normalizační doby očima křesťansky založených respondentů.

II. Teoretická východiska

1. Úvod

Není možné realizovat výzkum bez patřičného teoretického podkladu, který se k normalizačním časům váže. Je nutné, abych nejprve rozebral charakteristické prvky a mechanismy normalizační reality a života lidí v ní. Na úvod se pokusím hlavně pomocí knihy Milana Šimečky: *Obnovení pořádku* zanalyzovat samotný proces normalizace, který autor nazývá, stejně jako zní název knihy. Velmi často se odkazuje na rozdíly situace v Československu před vpádem „spřátelených“ vojsk v srpnu 1968 a po něm a popisuje jednotlivé kroky vykonavatelů návratu do starých poměrů, které ovšem nebyly možné zrealizovat stylem návratu do 50. let 20. století. Spíše se pokusili velmi dobře promyšlenou cestou podrobit jedince ve smyslu politické loajality a psychického útlačku.

V další části svých teoretických východisek se pokusím nastínit a rozebrat úskalí života obyčejného člověka v Československu v letech 1969-1989. Provedu to jak na základě pokusu o popis typického dne, tak se rovněž pohroužím do analýzy mechanismů chování a jednání lidí při typických situacích, které bylo možné vysledovat za tehdejší doby, samozřejmě nejprve pomocí předchozího studia literatury.

V poslední, nejrozšířenější fázi teorie, se budu snažit rozebrat normalizační československé fenomény, podle toho, jakou jsem jim během studia literatury a vyslechnutých vyprávění přidělil důležitost, a také dle toho, jak se vážou k mému výzkumu. Za prvé se jedná o fenomén nazvaný „Nucená“ práce, schůze a prověrky, jako druhý charakteristický prvek jsem vybral: „nedostatek všeho“ ve smyslu neustálého nedostatku potravin, služeb, či výrobků a za třetí rozbor kultury, tisku a televize pod nadvládou normalizační moci, který bude zahrnut ještě v podkapitole pojmu a procesu normalizace. Neméně důležitou složkou teoretických východisek pro svůj výzkum bude zmínka tehdejšího spotřebního života versus morální pnutí inteligence. V souvislosti s těmito fenomény nutnými k realizaci cílů se v krátkosti zmíním i o typickém prvku tehdejšího života, což byl jakýsi „útěk do soukromí“ a na to navazující zvýšený zájem o rodinu. Ve výzkumu se bude také v přesahu hlavnímu tématu strategií zvládání tlaků normalizační společnosti, možné okrajově dostat k fenoménu silné roli školy v normalizační realitě, či zvládání respondentů nelehké situace životního prostředí a ekologie.

Závěrem teoretických východisek pouze shrnu předchozí poznatky o normalizační realitě a pokusím se je navázat a propojit se samotným výzkumem, který bude naplní

další kapitoly mé práce.

2. Pojem a proces normalizace

Po vstupu spřátelených vojsk Sovětského svazu v srpnu 1968 následovala jasně strukturovaná konsolidace ve znamení návratu do starých časů. Postupné uvolňování společnosti a mírný odklon od ostatních zemí závislých politicky na SSSR se během 60.let stával trnem v oku vyšším sférám sídlícím v Moskvě. Vrcholem byl rok 1968, kdy reformní politikové Dubček a Smrkovský společně se svými spolustraníky, reformujícími poměry v Československu hlavně zevnitř, dostávali zemi do demokratičtějších kolejí. Uvolňovala se cenzura, lidé mohli svobodněji projevovat svůj názor, na povrch postupně proplouly i aktivity strany. Filozof Milan Šimečka popisuje situaci v Československu roku 1968 takto: „*Události roku 1968 v mé zemi byly pojmenovány nejružnějším způsobem. Zdá se mi však nejvýstižnější, když řekneme, že z hlediska celého systému reálného socialismu propukl v Československu jednoduše nepořádek*“¹ Paradoxem pojmu „nepořádek“ je však jeho absurdnost. Sovětský aparát mluvil po srpnu 1968 o kontrarevoluci. Mnoho pramenů dokládá, že v Československu žádnou kontrarevoluci nešlo: „*ani při zlé vůli se nedalo najít nic, co by svědčilo o nějakých pronikavějších změnách ve společenské struktuře*“² Proč tedy tak vehementní aktivita ze strany aparátu z Moskvy? Především šlo o napravení sebemenších náznaků demokracie a demokratického způsobu života, ač se jednalo pouze o náznaky. Myšlenky o „nápravu“ vedené z Moskvy měly charakter návratu do 50. let. To se ovšem ukázalo jako již nemožný úkol. Přece ovšem měla být Československá společnost obměněna v mnoha směrech. Šlo tedy o určité „znormalizování“ poměrů. Probíhalo v několika fázích. Než přikročím k strategiím normalizátorů, musím však zmínit klíčový článek předcházející „celé akci a to „Poučení z krizového vývoje“, přesněji „*Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ*“³, který měl za úkol popsat a strategie „očistné“ kádové politiky.

První z nich bylo kompletní očištění se od kohokoli, kdo jen podporoval demokratický vývoj z jara 1968. Normalizátoři začali z naprostého středu komunistické strany a odtud probíhaly čistky do všech stran politického života. Není však možné si pod pojmem čistky představit taková zvěrstva jako v létech padesátých. Tentokrát šlo o psychickou diskreditaci osob formou nekvalifikovaných zaměstnání, nedostačujícího

1 ŠIMEČKA, M. *Obnovení pořádku*. Stávkový výbor FF UJEP Brno, 1989. s. 4.

2 Tamtéž. s. 17.

3 BÍLEK, P. A. *Tesilová kavalerie*. Nakladatelství Pistorius, Praha, 2010. s. 28.

bydlení a dalších promyšlených strategií vypořádání se s „problémovými“ jedinci. Šlo především o inteligenci. Jejich nahrazení do centra politického dění a vlády nad státem tentokrát nemělo představovat dosazení nadšených revolucionářů budujících komunismus, ale jakýchsi „*flexibilních pragmatiků a cynických technokratů moci*“⁴. Bylo tedy nutné obklopit stranu a příslušné orgány lidmi, kteří budou jen slepě plnit omšelé fráze socialismu a bezpáteřně prosazovat jeho normy a bude tedy nadevše loajální. Normalizátorům šlo tedy především o to, aby se lidé, kteří dovedou přemýšlet a mají touhu po změně, již nemohli dále vyjadřovat. Milan Šimečka ve své knize tento pojem personální přeměny ve státních funkcích charakterizoval jako „typování“. V souvislosti s tím bylo uskutečněno mnoho prověrek, které vedli lidé právě tohoto typu. Docházelo pak k velmi paradoxním situacím, kdy na jedné straně seděl člověk-technokrat a na druhé straně jeho bývalý přítel, který jen stěží mohl pochopit jednání prověřujícího. „Docházelo samozřejmě k mohutnému vylučování z KSČ. Vyloučeno bylo až kolem 300 000 členů“.⁵

„Další úrovní přeměny do původních poměrů byla tvrdá a cílená snaha normalizátorů podrobit si vše, co spadalo do veřejného života. Vyústěním těchto snah pak byla nadvláda nad celou kulturou, informačním systémem, či hospodářstvím. K úkolu ovládnutí těchto sfér byli přiděleni opět slepí vykonavači státních potřeb a moci, kteří udržovali oficiální šed' doby a snažili se všemožnými způsoby zachovat cenzuru a „klid“. Opět, jak již bylo zmíněno, nebylo možné to uskutečnit formou návratu do konce 40. a 50. let, ale spíše zachovat zkostnatělé doktríny a zvyklosti známé před jarem 1968. Paradoxně však díky občasné nedokonalosti utajování informací a cenzury se od 70.let dostávali do hry literáti, publicisté, či historici, kteří pomalu, ale jistě začali podkopávat tento režim zvenčí. Je třeba ovšem upozornit, že se to dělo jen velmi pozvolna, paradoxně to však přispělo k postupnému znepokojení, odhalování pravdy a konečnému rozpadu režimu, i přesto, že za každý odhalený pokus oklamat stát, či obejít cenzuru, byli perzekuováni různými způsoby, dle výše „přechinu“.⁶ Vůbec nejtypičtějším prvkem uchopení a ovládnutí obnovitelů pořádku byla televize, rozhlas a tisk. Při upjatém dodržování klišovitých a omšelých frází, které měly udržet masu v nevědomosti před čímkoliv, co by je mohlo pobouřit (např. neúspěchy hospodářství, skandál politika atd.), mohlo někdy dojít až k trapným situacím, mezi těmi, kteří deníky, týdeníky, či pořady

4 Tamtéž, s. 28.

5 Srovnej, tamtéž, s. 29.

6 Srovnej, ŠIMEČKA, M. *Obnovení pořádku*. Stávkový výbor FF UJEP Brno, 1989. s. 51-59.

sestavovali a mezi těmi, kteří vládli železnou rukou cenzury⁷. V praxi pak televize vypadala tak, že nechtěná pravda v 70. a většinou ani v 80. letech vůbec nevyšla najevo, a lidé při jejím sledování mohli vidět pouze neustále stejné vzorce, strategie a fráze. To se samozřejmě týkalo i tisku a rozhlasu, ve kterém docházelo k potlačování svobodné tvorby, která podkopávala nebo alespoň nekořespondovala s ideály socialismu. Národní umělci minulých dob tak často nemohli vystupovat, psát, ani se jinak projevovat.⁸

„Tím ovšem cíl normalizátorů změnit celý společenský a materiální život v Československu zdaleka neskončil. Dalším z jevů byla tzv. persekuce existenční, která měla velmi důvtipným způsobem připravit o materiální zázemí ty, kteří veřejně nesouhlasili s obnovou, či alespoň nebyli loajální. „*Počet existenčně perzekuovaných lidí přesáhl až 100 tisíc.*“⁹ Touto perzekucí lidí aktivních a neloajálních se režim naopak pokoušel materiálně zabezpečit, ty, kteří jej podporovali. A jelikož do této strategie zvolil jedince tvárné, kupoval si jejich tvárnost a poslušnost materiálními výdobytky (auto, byt, slušná práce). Obyčejný neprozíravý člověk pak v této realitě dostal pocit, že je všeho dostatek. Neviděl však život lidí, kterým na úkor těchto jedinců byl odebrán dřívější životní standart, často tvrdě vybojovaný. S perzekucí poté souvisel neustálý dohled nad aktivitami občanů. Pokud se někdo svým konáním jakkoli odlišoval a stát měl pocit, že jedná proti jeho strategii, měl dotyčný člověk velký problém. Stačilo k tomu často pouhé udání. V praxi se pak stávalo, že většina lidí opakovala fráze socialismu, jen aby se uchránila před problémy spojenými s jejich pronásledováním mocným státem, který u nás okovy pořádku držel celá 70. i 80. léta. Navenek vše poté mohlo vypadat mírumilovně a klidně, přičemž Veřejná bezpečnost často ani neměla „práci“. Pokud se tak opravdu stalo, docházelo až k absurdním situacím, ke kterému jak již bylo zmíněno, stačilo pouhé udání kohokoliv z okolí podezřelého. Šlo například jen o domnělé držení zakázané knihy, či pronesený vtip na adresu státu, či jeho příslušníků. Kvůli těmto skutečnostem pak docházelo k nesmyslným domovním prohlídkám, či mnohdy bezdůvodnému sledování lidí a jejich aktivit. Abych však nepůsobil příliš negativně, je třeba zdůraznit, že postižený jedinec musel mít především

7 V této souvislosti je pro dokreslení situace na místě až fraškovitý příběh kreslíře dikobrazu a upjaté vedoucí oddělení cenzury v redakci. Šlo o karikaturní vyobrazení čerta s rohy a polonahé ženy v sekci vtipy. Při schvalování tohoto obrázku došlo k nesmírně trapné situaci při pohledu zastánkyně starého pořádku na čertí rohy a jejího nepochopení až bezstarostným kreslířem a k následnému donucování o jeho stáhnutí a přepsání celého deníku. Obrázek nakonec byl otištěn a malý spor mezi dvěma stranami vyšel vítězně pro kreslíře. To se stalo na konci 70. let v pražské redakci. Je nutné si ovšem uvědomit, že takové ústupky cenzury se nekonaly pokaždé a že jedině velká města měla živnou půdu k postupnému potlačování zkonstatělosti. *Převzato z knihy O. Dudka: Hořký smích totality*, str. 11-21. Nakladatelství Polart, Praha, 2009.

8 Srovnej ŠIMEČKA, M. *Obnovení pořádku*. Stávkový výbor FF UJEP Brno, 1989. s. 60-70.

9 Tamtéž. s. 71.

smůlu na udavače, a jeho jednání navíc jevílo známky nepozornosti a neprozíravosti. Pokud shrnu tento odstavec, lidé nemuseli mít přílišné problémy, pokud souhlasili, nebo alespoň nepůsobili podezřele.¹⁰

Skutečnosti, které jsem nastínil, byly asi nejdůležitějšími v procesu utváření „pořádku“ v socialistickém státě po srpnu 1968. Nebyly však jediné, souvisely s nimi i procesy jako i vláda státu nad soudem, který nemusel vždy rozhodovat spravedlivě, ale tak, aby tím neuškodil republice a jejím „potřebám“. Postupně stát, přes lidskou, informační, policejní i soudní složky chtěl mít ve své moci vše, alespoň do také míry, jaké to bylo pro něj v dané situaci možné. Jednalo se dále o takové fenomény jako velmi zacílená socialistická, či chceme-li kádrová výchova dětí, které byly již prakticky od kolébky tlačeny a vedeny k světonázoru patřící ideálům komunismu, případně socialismu, přičemž se tento tlak nejvíce projevoval v zájmových organizacích dětí a ve školách.

Celý tento proces však neznamenal jen negativní odraz v době mezi léty 1969-1989. I přes všechny represivní zásahy státu do života lidí a fungování společnosti dával tento režim paradoxně určitý klid, sice vykoupený loajalitou a strachem v případě nesouhlasu. Avšak jedinci, kteří se nesnažili prohlédnout za masku jednotvárnosti a relativního blahobytu, mohli být v tomto státě relativně spokojeni. Nyní bude následovat teoretický popis charakteristik a zákonitostí sfér, které budou nejdůležitější pro výzkum morálního pnutí respondentů v opozici k materialismu a zvládání pro ně mnohdy nelehkých situací.

3. Typické normalizační strategie lidí

Pro výzkum jednání, chování a pocitů lidí v normalizační době je nejprve nutné teoreticky zanalyzovat některé, pro tuto dobu velmi typické situace v každodennosti průměrného občana Československa 70. a 80. let.

Pro popis klasického dne či týdne v cyklickém schématu doby je možné se domnívat, že jedinec, který zrovna nebrojil proti systému, si od pondělí do pátku „odchodil“ pracovní dobu, ve které, pro tuto dobu typické, mnohdy nemusel předvádět vysokou výkonnost, z hlediska výše preferované politické loajality: *„Étos práce poznamenala i obecně platná a sdílená zkušenost, podle níž zvýšené pracovní nadšení a profesní dovednost nevedly k navýšení mzdy, ale daleko spíše k zbytečným problémům v zaměstnání. Mnozí tak brali pracovní dobu jako nutné zlo, které se prostě musí nějak*

10 Srovnej, tamtéž. s. 71-114.

*přečkat.*¹¹ Nastavení společnosti tedy mnohem více politicky znamenalo velmi demotivující skutečnost v pracovním nasazení. Na víkendy pak mnoho z rodin odjíždělo na chalupy či chaty, kde se snažili uniknout (nejen) politické realitě a přijít takřkajíc na jiné myšlenky. Právě také příklon k rodinnému životu sehrál důležitou úlohu ve volno časových aktivitách jedinců za normalizace. Do vysoké úrovně v této době dospívalo i kutilství všeho druhu, jelikož tehdejší stát nebyl mnohdy schopen uspokojit potřeby lidí tak, aby se neuchylovali k „samovýrobě“. Stejně tak se během normalizačního roku stejně schematicky a cyklicky opakovaly komunistické svátky, ze kterých se postupem let vytratil náboj a lidé jej postupem času vnímali spíše jako nutné zlo. Charakteristickou situací v životě jednotlivce se stalo rovněž zdůrazňování materiálních složek reality na úkor duchovních, které stát umožňoval jen velmi málo či vůbec. Pro většinu rodin se tak měřítkem sociálního postavení a statusu stal byt(čím větší, tím lepší) či dům, auto a plat, případně také vlastnění některého z „podpultových“ produktů, které se k nám postupně dostávaly od konce 70. a během 80. let. Nastavení tehdejšího státu tedy vytvaroval společnost tak, aby co nejméně prahla po intelektuálním vzdělávání, přemýšlení a hledání duchovních otázek, právě naopak se jej snažil nastavit tak, aby odpovídala co nejvíce jeho potřebám o ryze materiálním a loajálním jedinci.¹²

Stejně tak byla normalizační doba typická jakousi cykličností, ve smyslu neustálého opakování činností během dne, týdne i roku. V tomto smyslu panovalo určité životní bezčasí, jakési bloudění v bludném kruhu neustálých schůzí, výročí, dovolených, neustále se opakujících. Nejen tento důležitý prvek normalizačního života, ale i strojové a neustále se opakující fráze ve sdělovacích prostředcích měly za důsledek vnímání tohoto času jako určité šedi.¹³

Tyto stereotypy většinou odpovídaly schématu běžného průměrného občana Československa let 1969-1989, jenž podává ve velké míře právě literatura pro vykreslení obrazu doby. Že se však dalo spojit určité duchovní prožívání a chování i s životem v loajalitě a obstarání si tehdejších materiálních měřítek společenského úspěchu a také ve spojení se snahou neprožívat život tak šedivě, jak vypadal, a že nešlo pouze o výjimečné případy, chci ukázat v své praktické části práce, také díky mým narátorům.

11 BÍLEK, P.A. *Tesilová kavalérie*. Nakladatelství Pistorius, Praha, 201. s. 172

12 Pro dokreslení nabízím srovnání dvou situací a jejich rozdílných hodnocení. Stát si mnohem méně všiml občasného drobného materiálního podvodu či uplatkářství, než například intelektuálních, či duchovních setkání, či názorů, které byly pro tento typ zřízení mnohem více nebezpečné než jakékoli přečiny materiálního rázu.

13 BÍLEK, P.A. *Tesilová kavalérie*. Nakladatelství Pistorius, Praha, 2010. s. 166-171.

4. Pracovní realita, morálka a souvislost s politikou

Pro pochopení teoretických koncepcí morálky normalizační doby je třeba poohlédnout se za mechanismy a zásadami, fungujícími ve většině pracovních kolektivů tehdejšího Československa. Menší důraz na vlastní pracovní aktivity jedinců již byly zmíněny. Několik autorů poukazuje na častý nezáměr zaměstnaných a na pouhé přecházení doby v zaměstnání, na úkor vlastních, či také politických aktivit. Kamil Činátl mluví o jakési vyprázdněnosti: „*Pracovní doba pro mnohé představovala jakýsi uzávorkovaný prázdný čas, v němž se uplývání zastavilo. Nepřekvapí tak, že se z této vyprázdněnosti pokoušeli různými způsoby uniknout*“¹⁴ a i určitému odcizení práce: „*Ve vztahu k času práce i k samotné pracovní činnosti v zaměstnání tak došlo k zcela mimořádnému odcizení práce, jež mělo pro občany normalizační společnosti nutně i existenciální důsledky.*“¹⁵ Tato skutečnost poté souvisí s rozporem socialistické reality, a to na jednu stranu příklon k materiálnímu způsobu života, ale kvůli chatrnému a neproduktivnímu ekonomickému způsobu jednání státu, jeho zaostávání a tedy neustálý nedostatek různého druhu zboží, které budu zmiňovat dále. V této teoretické podkapitole se však naráží na jiný problém související s výzkumem, a totiž pracovní odcizenost nahrazená politickou aktivitou či loajalitou u většiny jedinců, a na druhé straně opravdové pracovní nasazení, které mnohdy nebylo náležitě odměňováno, a tak se tehdejší stát často, prosazováním politicky aktivitních jedinců na úkor svědomitých pracovníků, které přeřazoval do nižších pozic, připravoval o případné plody činnosti, jež by v konečném důsledku mohly pozvednout i ekonomiku a fungování státu. Nyní je nutné se zaměřit rovněž na charakteristiky prosazovaných politických aktivit mnohdy na úkor vlastní činnosti. Jednak to byly neustálé pracovní schůze, na kterých se cyklicky opakovaly omšelé fráze budování socialismu, a také časté prověřování politické aktivity pracovníků a jejich znalosti těchto frází. V praxi tedy zarytý komunista a politicky velmi aktivní jedinec, ovšem neproduktivní pracovně a nepřesvědčivý ve svých výsledcích, se bez potíží mohl udržet v zaměstnání, stejně jako minimálně aktivní či neaktivní jedinec ovšem s vynikajícími pracovními výsledky či výkony. Není tedy až tak překvapivé, že se občané zpravidla kvůli osobní pohodlnosti uchýlovali spíše k první variantě své strategie chování a jednání v zaměstnání, kterou se ukázala být relativně vysoká loajalitu vůči představitelům režimu. Mnohdy na vyšších postech ve

14 BÍLEK, P.A. *Tesilová kavalérie*. Nakladatelství Pistorius, Praha, 2010. s. 172.

15 Tamtéž, s. 172.

stranické hierarchii, lákat ony svědomité pracovníky do KSČ, kteří k jejich nelibosti často odolávali kvůli svému vnitřnímu přesvědčení. Časem se tak mohl na ně zostřovat tlak ve formě zmínky o nutnosti myslet na rodinu, zvýšení platu a dalších materiálních výhod, které jsou často v přímé opozici k morálním dilematům, bránícím učinit tento krok. Jedinec přesvědčovaný tímto způsobem se tak mohl často dostat do nepříjemných vnitřních sporů a dilemat, které řešil různými způsoby. Podrobněji však tyto skutečnosti rozeberu ve výsledcích orálního výzkumu. Posledním problémem zmíněným v této kapitole bude souvislost politické aktivity/pracovního nasazení v zaměstnání s platem. Z různých studií je známo, že straníci měli v zaměstnání vždy vyšší mzdy. Zároveň je typickým normalizačním prvkem, že dělnické profese, či zaměstnanci v průmyslu získávali vyšší ohodnocení než zaměstnanci ve službách či školství. Na kolik však souvisela výše platu se stranickou příslušností a aktivitou je dalším bodem k zamyšlení a přezkoumání. Je nutné se na věc poohlédnout z více hledisek a přihlédnout k více závislejícím veličinám. První veličinou je samozřejmě typ zaměstnání a funkce v něm (pro vyšší platu samozřejmě související s nastavením normalizačního státu a jeho preferencí a zaměřením¹⁶), druhou pak politická aktivita jedinců a třetím pak pracovní výsledky. Zvláště však u dělnických profesí se dalo setkat s typickou formou „kšeftaření na černo“, kteří si díky tzv. melouchům (aktivity mimo pracovní dobu) či úplatkům, mohli přijít na velmi slušné sumy. Jak tedy bylo nastíněno, preference tehdejšího státu nekorelovala příliš s pracovním nasazením a morální ideály či přesvědčení pracovníků tehdy mohly často narážet na dilemata materiálního rázu.

5. Křesťanství a konzumní způsob života

Normalizační období nebylo charakteristické jen politickou a životní „šedí“, jak jej popisuje ne jeden zdroj. Šlo ale také o jakési implicitní zdůrazňování materiálních potřeb na úkor duchovních. Tehdejší stát se svými představiteli vyvíjel neustálý politický tlak na občany formou ústupků v materiální oblasti. Na druhé straně to byl kádrový tlak nežít životem omezující do jisté míry věřící a svobodomyšlné jedince. Nebylo by ovšem správné se domnívat, že příklon k materiálnímu způsobu života

16 Zaměření československého státu v prosazování určitých odvětví a jejich odměňování byl následovný: Na nejvyšší sumy si přišli samozřejmě členové KSČ dle stranické hierarchie, dále pak funkcionáři, státní náměstci či zaměstnanci ministerstev. Vyšší příjmy získávali rovněž oficiální umělci přímo prosazující a hlásající tón udávající státem. Co se týče platového zvýhodňování dělnické třídy, šlo rovněž o horníky či již zmíněné řemeslnické profese, kde bylo možné si vydělávat již zmíněnými drobnými „podvody a melouchy“. Převzato z knihy: *Mýty o socialistických časech*, vydáno ve spolupráci s organizací „Člověk v tísni“ v r. 2010, kolektivem autorů: tato kapitola ŠKODA, S.

zajišťoval uživatelům blahobyť¹⁷. Šlo především o jeho politickou aktivitu či loajalitu, za kterou si mohl „koupit“ určité výhody, či chceme-li subjekty životního standartu. Šlo především o upřednostnění při koupi auta, či bytu, nebo například možnost vycestovat do turisticky atraktivních lokalit. Mohlo se rovněž jednat z dnešního pohledu o také v záležitosti jako například upřednostnění politicky aktivního jedince v jakýchkoli sférách veřejného života.¹⁸ Ostatní lidé, kteří nesouhlasili či vystupovali proti režimu, pak mohli plnými doušky pocítit mnohdy až bídu nepřímo spojenou s jejich přesvědčením nepodrobit se režimu, ve kterém pak mnohdy živořili. Šlo nejen o disidentská hnutí, ale mohlo jít taktéž o křesťany, jakéhokoli vyznání. Závažným problémem v církvi byla podřízenost kněží a představených komunistickému režimu, který církev trpěl, ale jen zcela formálně. Náboženští, či církevní představení, kteří se většinou nuceně připojovali ke komunismu, tvořili tzv. Sdružení „Pacem In Terris“ (Mír mezi národy), v němž byli tedy jen formálně sdružení ovšem pod správou komunistického aparátu. Šlo tedy jen o jakousi „zástěrku“ před ostatními národy Evropy a hlavně před představiteli Vatikánu, kvůli nimž museli komunisté dodržet určitá seskupení. V praxi tedy kněží v tomto sdružení i mimo něj své křesťanské ideály neměli přílišnou možnost svobodně a bez omezení provozovat, a to se týká i řadových občanů, kteří při proklamování svého náboženského života mohli mít problémy v zaměstnání, při studiu atd. Nefunguje to však stoprocentně, jestliže si uvědomíme význam soukromé sféry v socialistické realitě, která umožňovala nejen materiální a rodinné aktivity, ale i náboženské a spirituální. Tím pádem si i průměrně loajální, nepříliš politicky aktivní jedinec mohl dovolit provozovat soukromé i náboženské aktivity (občasné návštěvy kostela, četba náboženské literatury ad..).

6. Nedostatek zboží a služeb

17 Blahobyť v Československu 1969-1989 byl dostupný jen uživatelům v nejvyšších vrstvách politického spektra, a lidech zmiňovaných v předchozí kapitole, plus blízkým známým politicky aktivních jedinců. Jinak byl tehdejší stát závislý spíše na neustálém dodávání surovin a služeb Sovětskému svazu, který ani nebyl jediným důvodem ekonomické a materiální nestability Československa. Dalším byla rovněž velmi nepružná ekonomika založená na pětiletých cyklech plánování, jež nebyly příliš produktivní, pokud si také uvědomíme skutečnosti z kapitoly „Pracovní realita, morálka a souvislost s politikou“, a to že průměrný „normalizační“ jedinec nebyl naplno aktivním v pracovní době. V praxi pak společnost let 1969-1989 vypadala spíše jako oceán, ve němž jste nacházeli ostrůvky určitého materiálního blahobytu, přičemž zbytek (masa) často nemohl uspokojit většinu potřeb materiálního rázu.

18 S těmito sférami souvisí nejen vlastní politická aktivita či loajalita zvýhodňovaného, ale také množství a intenzita známostí a vztahů s lidmi politicky aktivními. V takovém případě se jedinec mohl snadněji dostat k nedostatkovému zboží (např. Různé druhy masa, tropické ovoce, nepříliš snadno dostupný textil atd..), nebo mohl být uchráněn před jakýmkoliv formami politického útlaku v případě podezření. Většina těchto aktivit a domluv přitom probíhala zásadně soukromě. Tato skutečnost (známosti) hrála v tehdejší Československu velmi silnou roli, kterou budu v rámci rozboru materiálního a duchovního života podrobněji zkoumat ve vlastním orálním výzkumu.

Určitý paradox v době normalizační reality představuje na jednu stranu již zmíněný tlak na materiální styl života a standard, který se, pokud jedinec zrovna nezastával vyšší stranické funkce, či nepracoval ve sféře, která byla v té době vysoko ceněna, nedal vůbec jednoduše dosáhnout. Normalizační média se ve snaze nabídnout občanům jakýsi „Americký sen“, opírala o seriály, které byly jen velmi vzdálené realitě. Konkrétně se to týká seriálu: „Žena za pultem“ a rovněž například „Nemocnice na kraji města“. Oba tyto seriály prezentovaly realitu ve zcela naivní podobě, v níž se zdá vše dokonalé. Tento prvek státní normalizační aparatura obzvláště ráda prezentovala, aby dala lidem alespoň na chvíli zakusit pocity, kterých se jim jinak nedostávalo.

V *Ženě za pultem* jde kromě zobrazení ideálu socialistické ženy také o ukázkou „socialistické hojnosti“: *„Žena za pultem se odehrává v prodejně potravin, tedy v místě plném rozporů v každé socialistické zemi – v místě konzumu, ve výkladní skříni dosažených úspěchů socialistického hospodářství, ale také v místě trvalých potíží se zásobováním. Imaginární prodejna s pěti pokladnami a třemi mrazáky reprezentovala ideální socialistickou samoobsluhu. Publikum si mělo užívat nezvyklou hojnost v obchodě plném žádaného zboží stejným způsobem jako v zřídka vysílaných západních filmech. Diváci ze zapadlejších venkovských oblastí zároveň mohli věřit, díky známým rozdílům v zásobování mezi Prahou a venkovem, že taková prodejna někde v Praze existuje.“*¹⁹ Zejména také prvek strategie socialistického působení na občany probíhal právě formou využívání neznalosti občanů vesnic, kterým hlavně dle mého názoru byly tyto „Americké sny“ prezentovány, aby alespoň, řekněme velká hrstka lidí měla pocit, že socialistický stát netrpí nedostatkem.

Druhým exemplárním příkladem zástěrky opravdové reality let 70. a 80. byl seriál Jaroslava Dietla „Nemocnice na kraji města“, ve kterém byla nemocnice vykreslována jako dokonalé místo péče o pacienty. Je nutné ovšem upozornit, že stejně jako obraz seriálu „Ženy za pultem“, ani v „Nemocnici na kraji města“, nebyla realita obrácena stoprocentně, pravdou však zůstává, že socialističtí představitelé propagandy dbali prostřednictvím seriálů na to, aby v občanovi vznikl pocit hojnosti, který u většiny lidí a většinou příliš uspokojován.

Nedostatek zboží nesouvisí jen s postavením ve stranické sféře, zaměstnáním, či politickou aktivitou, ale také se skutečností, nejen, že se většina, i loajálních jedinců nemohla dostat k (dnes již naprosto běžným) produktům a službám, ale že celý stát v

normalizaci trpěl určitými formami nedostatku. Bylo to dáno jak nepříliš produktivním ekonomickým systémem, tak také politickým zaměřením státu, a hlavně neustálou závislostí na Sovětský svaz.

Fenomén nedostatku se týkal například velké obratnosti a dovednosti získat automobil. Nejen že se oproti dnešním platům pořizovalo za velmi draho, ale také se na ně čekal pořídník, který opět souvisel s pozicí občana v tomto „materiálně“ nastaveném státě.²⁰

Podobný problém se týkal i jiných druhů zboží, jako například potravin, náhradní díly do automobilů, domácí spotřebiče, a dalších druhů služeb či zboží. Během 70. a spíše v 80. letech se však situace začínala zlepšovat díky vlastnictví tzv. „Bonů“, za které si mohl jedinec pořídit nedostatkové, či tuzexové zboží, například západní desky, textil a další. Většina populace však těmito privilegii neoplývala.²¹

Propojení této kapitoly s výzkumem souvisí s vyznáním narátorů, pro které by dle jejich přesvědčení tento problém mohl být v normalizační realitě obzvláště zásadní. V této souvislosti si tedy budu všimát jak intenzity nedostatku u těchto jedinců v souvislosti s politickou loajalitou/neloajalitou, tak strategie zvládání situací při problémech výše nastíněných.

7. Soukromí/rodina a láska jako typická strategie vyrovnávání se s režimem

Výše uvedené tlaky a procesy vyvíjené na občany ze strany státu ve sférách zaměstnání, politiky, či společenského života za doby normalizace nutně musely plodit adaptační strategie, z nichž nejtypičtější se zdál kromě politické loajality, právě útek k soukromému životu, předně k rodině. Jelikož již popsaná normalizační „šed“ neumožňovala jedincům příliš prostoru k seberealizaci či aktivitě, museli si hledat způsoby vyrovnání se se státní realitou sami, přičemž příklon k soukromému životu a soukromým aktivitám se zdál snad nejvíce logický. Tento způsob adaptace byl v krátkosti zmíněn již v podkapitole „křesťanství a konzumní způsob života“, zde však nastíním alespoň charakteristiky tohoto způsobu strategie vyrovnávání se s „kleštěmi“ režimu.

K tomuto úkolu poslouží opět již citovaná kniha „Tesilová kavalerie“ od kolektivu autorů. V kapitole „*Jen my dva to víme*“ upozorňuje Lukáš Borovička kromě příklonu k

20 Srovnej. KOLEKTIV AUTORU. *Mýty o socialistických časech*. Nakladatelství Jeden svět na školách ve spolupráci s organizací Člověk v tísni. Praha, 2010. s. 29-30.

21 Srov. Tamtéž. s. 31-33.

soukromému životu v kruhu rodinném také na fenomén lásky jako úniku z reality normalizační šedí či občasného politického tlaku. Pomáhá si přitom slovním vyobrazením panelových sídlišť jako snad nejtypičtější a jednou z nejdéle přeživších vzpomínek socialismu. To jako nejvíce viditelný objekt režimu, představovalo téměř dokonalý kontrast mezi unifikovaným státem a únikem k fantazii či jak zde popisuje, lásce.²² Nabízí zde zajímavou interpretaci tohoto fenoménu: „*Nahlíženo sémioticky, tento pop kulturní text (Píseň „My to zvládnem“ -1984) nám sděluje, že mladí milenci jsou sice na každém kroku kontrolováni, ale pro ně samotné nejde o víc než o zábavnou hru spočívající v překonávání překážek, vždyť řečeno slovy písně, „lepší je mít starosti pár, než nemít žádné“. Vzato do důsledků, v tomto světě je jedincům ponechán určitý svobodný prostor; je jim umožněno uzavřít se za zdmi vlastního bytu, nebo se skrýt pod deštníkem jako mladému páru z písně Michala Davida „Každý mi tě lásko závidí (1985).“²³ Rozbor lásky jako úniku před tlakem normalizace by se dal také propojit s jedním s možných adaptačních strategií respondentů při jeho zvládnání, i když by se nemuselo jednat o lásku partnerskou, ale o lásku jakéhokoliv druhu.*

Autor se dále věnuje také již uvedeným charakteristikám (soukromý život, soukromé aktivity a rodina vedle lásky): „*Ideální láska nabízená (ba vnucovaná) k percepci ve formě vzoru soužití mladých lidí nepředstavuje žádný politický protest: reprezentuje povolený únik od „ideologického života“ a stojí v jedné řadě vedle jiných typů útěků, mezi nimiž zaujímá přední místo útěk do rodiny, víkendový odjezd na chalupu či chatu.*“²⁴

Stejná kniha, jen jiný z kolektivu autorů (Kamil Činátl) nabízí charakteristiku normalizačního soukromého času jako jakéhosi „Socialistického biedermaieru“, kde vedle oficiální normalizační realitu staví opět význam rodinné sféry a obrat k dětem a k jejich adorování, jakožto nejvytouženější prvek rodinného života.²⁵

III. Výzkumná část

22 Srovnej s BÍLEK, P.A. *Tesilová kavalerie*. Nakladatelství Pistorius, Praha, 2010. s. 95-97.

23 BÍLEK, P.A. *Tesilová kavalerie*. Nakladatelství Pistorius, Praha, 2010. s. 95-96.

24 Tamtéž. s. 96.

25 Srovnej s BÍLEK, P.A. *Tesilová kavalerie*. Kapitola ČINÁTL, K. *Časy normalizace*. s.178-179.

1. Charakteristika, informace a „příběh“ dotazovaných za normalizace

Pro orálně historický výzkum zabývající se léty 1969-1989 jsem zvolil ne příliš široké pole narátorů, ovšem odpovídající určitým kritériím. Aby naplňovali cíle práce, a také podstatu zkoumaného objektu, museli v době normalizace (alespoň v 80. letech) dosahovat alespoň 20. roku věku (nejmladší narátor dosahoval tohoto věku v roce 1983). Respondenti, jichž bylo celkem šest, byli narozeni v letech 1928-1963, což znamená, že mezi léty, které zkoumám, dosahovali v naprosté většině věku kolem 30-50 let. Co se týče jejich pohlaví, vybráni byli 4 muži a 2 ženy.

Kromě formálních kritérií výběru dotazovaných, se v průběhu rozhovorů a ujasnění či zúžení tématu práce vyjasnilo také kritérium „obsahové“, tedy jejich vyznání křesťanské (všichni z šesti respondentů); nesouhlas s politikou tehdejší doby a rovněž většinová neúčast v politické straně KSČ.

Posledním spojujícím prvkem narátorů je jejich místní blízkost (všichni pocházeli a pochází ze Zlínského kraje, kde také byli zaměstnáni). Zajímavou skutečností pro rozbor pracovní morálky je také různorodý pohled očima dotazovaných 4/6 v době let 70. a 80. pracovali ve výzkumném ústavu – Zlín. Důležitým kritériem mého výběru výzkumného vzorku se ukázala být nejen prostorová blízkost, ale především křesťanské vyznání. Po realizaci prvního rozhovoru s prvními dvěma dotazovanými, jsem se díky nim dostal technikou sněhové koule, známé techniky kvalitativního antropologického výzkumu, k dalším čtyřem věřícím ze Zlínského kraje. Je nutno také podotknout, že pět z nich jsem znal již dříve víceméně aktivně a byl již dobře srozuměn s jejich politickými, a společenskými názory a ideály, ale především mi bylo známo jejich vyznání. Díky prvním dvěma respondentům, jsem však shledal další čtyři jako ideální výzkumný vzorek. Nyní přikročím k jednotlivým charakteristikám dotazovaných, kteří budou označeni fiktivními jmény.

1.1 Narátor č.1 – Pan Jan

Nejstarší z dotazovaných (narozen 1928, v letech 69-89 – 41-61 let). Interview probíhalo společně s jeho ženou v jejich bytě ve Zlíně jako první v dubnu 2011 v průběhu asi jedné hodiny. Zároveň se jednalo o první interview, tudíž informace související s tématem diplomové práce bylo nutné z rozhovoru vyhledat.

Pan Jan, zaměstnáním chemik ve výzkumném ústavu ve Zlíně. „Silně věřící“ člověk, který na nátlak kolegů vstoupil v 60. letech na několik let do KSČ, z níž však po událostech roku 1968 s konečnou platností vystoupil. V zaměstnání platil za vynikajícího odborníka, ovšem kvůli nepřilísné politické aktivitě a neúčasti ve straně nebyl náležitě ohodnocen. Rovněž se také silnou měrou v 60. a 70. letech podílel na chodu hvězdárny Zlín, kde spolu-vydával časopis „Rozhledy“, který byl ovšem nucen silně cenzurovat. Co se týče jeho přístupu ke křesťanství, víru pěstoval v podobě četby náboženských knih v utajení a také v podobě výjimečných návštěv kostela, či náboženských přednášek jeho známého – kněze. I on ovšem přes nesouhlas s režimem shledává na této době pozitivní skutečnosti, jako například levné rekreace, či podpora zdravotnictví a relativně dobrá péče o pacienty v tehdejších státech. Je k tomu také nutné připočíst skutečnost, že i kromě odborných znalostí pracovních, oplýval také důležitými známostmi, díky kterým i přes své přesvědčení získal materiální výdobytky socialismu (západní automobil Renault 12 a byt 3+1). Popisuje tak dobu normalizace jako nepříliš jednoduchou politicky, avšak neprokazoval také přílišné znepokojení.

1.2. Narátor č.2 – paní Růžena

Manželka pana Jana. Narodena r. 1936, v letech normalizace tedy 33-53 letá (ve středním věku). Interview probíhalo společně s panem J., jak již bylo řečeno. Paní Růžena pracovala v 70. a 80. letech v Komerční bance jako účetní. Politika tedy do jejího zaměstnání příliš nepronikala, jak sama uvedla. Stejně jako její muž byla a je věřící, ovšem nikdy do KSČ nevstoupila, a to i přesto, že byla přemlouvána kolegy a kolegyněmi (motivace – zvýšení platu a vyšší pozice). Díky apolitickému zaměření své práce se nedostala do vážnějších společensko – politických tlaků a jak sama vypověděla, svůj křesťanský život mohla bez potíží pěstovat v soukromí ve formě četby, či občasných návštěv kostela, například na vesnici, či v jiném městě z důvodu relativně silného strachu z existenční perzekuce při zjištění této skutečnosti v zaměstnání, jak sama uvedla (podrobněji tuto adaptační strategii rozvedu ve výsledcích výzkumu). Politickému životu dokázala tedy relativně chytře unikat i přes nepříjemnosti jednak

prověrek po roce 1968, ale také všedního dne, jako například ideologické schůze, či politické svátky. I ona tuto dobu nehodnotí příliš negativně, dokázala se, stejně jako její manžel vyhnout přílišným politickým aktivitám a žít v pasivní loajalitě, v kruhu rodinném a zároveň žít do určité míry život náboženský.

1.3. Narátor č.3 – pan Zdeněk

Nejmladší z dotazovaných. Narozen v roce 1963 – byl tedy v období normalizace 6-26 letý. Rozhovor, který proběhl v jeho domě ve Zlíně, v srpnu 2011, odkazoval na období jeho studií a vojenské služby, tedy k 80.létům 20.století. Jako první dva narátoři rovněž věřící člověk, s demokratickými a svobodomyslnými ideály, zaměstnáním sochař, který v období normalizace studoval Pražskou vysokou umělecko průmyslovou školu, v ateliéru sochařství. Jde tedy o interviewera umělecko –nábožensky založeného. V interview velmi často upozorňoval na nesouhlas a nespokojenost s tehdejšími režimem a státními aktivitami. Dospíval sice až na začátku 80. let, o společenskou situaci se však zajímal, a z jeho výpovědi vyplývá, že tlaku společensko – politickému unikl nejen cestou víry, ale také uměleckou činností a tvorbou. Jelikož se v této době jednalo o velmi mladého člověka, jsou jeho názory na normalizační časy relativně radikální (ve smyslu kritiky politické demagogie a nemožnosti provozování svobodného stylu života a také kritika přílišného přeceňování státu materialistického způsobu života a systému, jak sám uvedl, založeného na lžích a násilí), na rozdíl od ostatních, starších narátorů. Jedná se o velmi zajímavé zjištění vyplývající z vzorků respondentů a z rozhovorů s nimi pořázených, kdy relativně výrazně mladší respondent pan Zdeněk režim a jeho aktivity více kritizoval, na rozdíl do jeho starších kolegů z výzkumného vzorku (tento fenomén ještě dále rozeberu ve výzkumné části). Nedostal se však na cestu disentu, nejen kvůli postupnému zakládání rodiny a strachu z možné silné perzekuce, ale také proto, že v době kdy dospíval, se režim už pozvolna rozkládal.

1.4. Narátor č. 4 Pan Luděk

Interview s panem Luděkem probíhalo na neutrální půdě na konci srpna roku 2011 společně s jeho ženou. Jednalo se o nejdelší (asi 2 hodiny 15 minut), a rovněž nejobsažnější z pořázených rozhovorů. V době normalizace pan L. dosahoval stáří 27-47 let, narozen tudíž roku 1942. Stejně jako celá polovina dotazovaných i pan L. pracoval v době normalizace ve výzkumném ústavu Zlín, v oddělení plastikářů, kde dělal skupináře, v hierarchii podniku několik stupínků nad nejnižší postavenými pracovníky. I

přes častý nátlak spolupracovníků (motivace kariérní postup, finanční vylepšení situace ad.) nevstoupil do KSČ, nahradil však tuto skutečnost návštěvami večerní školy Marxismu–Leninismu. Díky tomu se také stal skupinářem v zaměstnání. S režimem a ideologií státu zásadně nesouhlasil. Jak sám tvrdil, odporovalo jeho přesvědčení o demokracii a křesťanství (sám věřící člověk). Dá se říci, že byl více loajální, než například pan J. a pan R., jelikož určitou politickou aktivitu vykonával (návštěva večerní školy), či i přes svou víru nenavštěvoval kostely. Upozorňoval však na mnoho skutečností pracovní, či například vesnické morálky v době normalizace. Stejně jako jeho žena se upomínal na častý strach z donašečů, nespokojenost s nemorálními lidmi v zaměstnání a příživníky, či rovněž setkání s Okresním církevním tajemníkem a jeho nepřístojným chováním.

1.5. Narátor č.5 – paní Milada

Manželka pana L. Prakticky stejně stará jako on (narození 1943). Stejně jako její muž pracovala v 70. a 80. letech (o něco však kratší dobu – kvůli těhotenství) ve výzkumném ústavu ve Zlíně. I v jejím případě se jednalo o obsažný popis pracovní morálky a kolektivu, kde, jak sama podotýkala, se nesl strach z nebezpečnějších jedinců – nemorálních a udavačů, ale také, že na jejím oddělení se utvořil dobrý kolektiv. Sama léta normalizace popisovala jako dobu mládí, ve kterém byla snaha se příliš nezajímat o politiku, splnit si nejdůležitější povinnosti k loajalitě, a žít v kruhu rodinném a mezi přáteli. Sama ovšem, stejně jako její manžel mnohé skutečnosti 70. A 80.let v Československu ve Zlínském kraji kritizovala. Jednak ideologický balast ze strany státu, jednak často vypočítavé chování lidí. Do Komunistické strany nikdy nevstoupila. I paní Milada byla a je věřící. Jak však sama uvedla, náboženství v této době příliš nepěstovala, především ze strachu z možné perzekuce, především existenční (rovněž snaha myslet na rodinu), tedy podobné důvody jako paní Růžena.

1.6. Narátor č.6 Pan Oldřich

Druhý nejmladší z osmi dotazovaných, narozen roku 1950. Po vpádu sovětských vojsk tedy čerstvě osmnáctiletý, na konci normalizace již 38 letý. Rozhovor probíhal v září 2011 v jeho bytě ve Zlíně, po dobu asi jedné hodiny. Z určitého pohledu se jednalo o specifického narátora, jelikož pan O. byl věřícím člověkem, a jak sám vypovídal, těžce a emotivně nesl sebevraždu Jana Palacha z roku 1969. Do zaměstnání nastoupil na začátku 70. let, a od jejich konce pracoval také ve výzkumném ústavu Zlín společně s paní Miladou. I pan Oldřich byl stejně jako jeho mužští kolegové z výzkumu tlačeni od poloviny 70. let do KSČ, kam nakonec vstoupil v roce 1980. Upozorňoval také na to, že doba nesla mnoho psychologických tlaků, zejména na mladé jedince, o které se stát snažil mimo jiné opřít, a tak i pan Oldřich tlakům ideologie nakonec podlehl. Společenský nátlak se dle něj projevoval především prostřednictvím sdělovacích prostředků řízených státem. Pan Oldřich však zároveň uváděl několik pozitivních skutečností na této době, například zlepšenou možnost zaměstnání, či i přes všeobecný panující strach ve společnosti, také relativní klid oproti dnešní době.

2. Výsledky výzkumu

2.1. Úvod

Z důvodu všeobecného zaměření a vyznání narátorů, do velké míry svobodomyšlného a rovněž demokraticky smýšlejícího, společně s jejich profesní specializací, je důležité rozebrat jejich postoj a vnímání ideologických, případně konzumních tlaků normalizačního režimu (ve sférách popsanych v teorii), ale také celospolečenských. Ve výsledcích orálně-historického výzkumu založeném na pohled, vnímání a strategií úniku před normalizačními tlaky ideologie a konzumu se budu zabývat důležitými oblastmi s touto tematikou související.

Nejprve se zaměřím na rozbor všeobecného společensko politického, případně konzumního nátlaku vyvíjeného na respondenty a to především formou ideologie a státních aktivit, projevujících se především v zaměstnání. Neméně důležitou složkou této kapitoly bude jejich vnímání tlaků režimu spojeného s nesnášenlivostí vůči křesťanství a aktivitami s ním spojenými, a také další respondenty zmiňované tlaky. Na tento problém dále navážu nejčastějšími a nejdůležitějšími adaptacemi či strategiemi jejich vyrovnávání se s těmito tlaky. Pro pochopení procesů normalizační reality se budou výsledky výzkumu dále opírat o rozbor jejich specifického nazírání adaptací a jednání třetích osob, se kterými přicházeli dotazovaní do styku nejen v pracovní době, ale také ve volném čase. Tyto skutečnosti budou ve výsledcích výzkumu hrát podstatnou roli, ve smyslu pochopení konfrontace adaptací a strategií vyrovnávání se s normalizační realitou jak narátory, tak třetími osobami.

Závěrem poté shrnu poznatky výzkumu, a pokusím se nabídnout zajímavá témata k rozpracování pro následující výzkumnou studii normalizačních časů.

2.2. Tlaky režimu dle intenzity

Normalizační aparát se ukázal být během let 70. a také 80. velmi neúprosný ve svém prosazování ideologie a politiky. Na občany státu dorážel jak prostřednictvím zaměstnání, médií, tak celospolečensky formou různých státních aktivit a ideologických tlaků. Tlak režimu doléhal prakticky do všech sfér a jejich prostřednictvím na všechny jedince. Tato kapitola se tedy bude zabývat normalizačními tlaky vnímané specifickými věřícími narátory. Budou rozčleněny dle jejich přikládané důležitosti, intenzity a hloubky ovlivnění jejich každodenního života. Setkávali se jak s nátlakem politickým, ideologickým, tak také s určitým tlakem na tužby po materiální sféře, která pro ně, jak se ukázalo, nepředstavovala zdaleka takový problém jako prvně zmíněné skutečnosti.

2.2.1. Ideologicko politický tlak prostřednictvím zaměstnání

Nejvážnějším režimním tlakem se ukázalo být prosazování politických a ideologických cílů v zaměstnání. Jelikož se jedná o sféru, která se dotýkala veškerých obyvatel Československa v normalizaci, byl zde režim v nátlaku na ně velmi neúprosný. Jedná se o nejintenzivnější tlak vnímaný narátory, jelikož normalizátoři a zastánci socialismu zde postupovali svědomitě, a jelikož víra dotazovaných mnohdy představovala nepříjemný protiklad jejich přesvědčení proti socialistické ideologii.

Zároveň bylo jejich snahou vykazovat při své odbornosti dobré pracovní výsledky, což pro ně bylo relativních nebezpečím, jelikož, jak sami uváděli, **s rostoucí odbornou funkcí stoupal ideologicko-politický tlak**, který se projevoval nejen větší intenzitou sledování jejich aktivit v zaměstnání a tlak na aktivity politické, ale především tlak nadřazených na **vstup do KSČ**. Tento fakt se stával složitým dilematickým mezníkem jejich pozdější pracovní kariéry, jelikož při většinové odbornosti respondentů, ovšem přesvědčením, které se v zásadě neslučovalo s ideologickými aktivitami v komunistické straně, byli vystaveni nátlaku důsledků svého rozhodnutí. O jejich adaptacích na tento asi nejvýznamnější fenomén reality zaměstnání bude zmiňováno v další kapitole. Politický tlak nebyl v zaměstnání přítomen při odbornosti dotazovaných jen formou nátlaku na vstup do strany. Projevoval se i v jejich **kádrovém posudku a plánu osobního rozvoje**, který na ně dorážel způsobem nucené loajality. V opačném případě, například při zmiňované nespokojenosti s jakýmkoliv jednáním nadřazeného, či kritice politiky či dalších nežádoucích ohlasech, mohli být vystaveni nepříjemné perzekuci nejen psychické, materiální (například přeřazení do nižších pozic), ale i dotýkající se soukromí (ideologický tlak na jejich děti prostřednictvím školy, nemožnost vycestovat a

další). Jak sami upozorňovali, tento vynucovací prostředek jejich loajality byl velmi účinný. Částečně implicitně bylo mezi respondenty poukazováno také na častý a zvýšený důraz na **prosazování politických cílů oproti pracovním**. Nebezpečí této skutečnosti tkvělo v časté obsazování vyšších funkcí jedinci, kteří nebyli odpovídajícími odborníky, a naopak využívali svých funkcí k nekalým praktikám (bude zmíněno v jedné z dalších podkapitol). Zároveň zde nastupovalo riziko nedostatečné prosperity podniku, což narátoři ze svého pohledu „šřitelů morálky“ shledávali velmi neblahým a sami se (dle svých slov) snažili zvýšeným způsobem dbát o své pracovní povinnosti. Posledními klasickými ideologickými tlaky prostřednictvím každodenního pracovního koloběhu byly **politické schůze**, na nichž se přednášely a rozebíraly politické a pracovní cíle kolektivu. Důležitým bodem těchto schůzí se staly pravidelné referáty z politického světa, které respondenti popisovali jako „frašku“, nutné zlo. Kromě politických schůzí se však nebezpečnějším politickým nátlakem ukázaly být občasné **kádrové prověrky** pracovníků. Při přesvědčení narátorů se největším problémem při politických prověrkách ukázaly být dotazy na náboženský život. Další nepříjemné tlaky se zde jednaly dotazů na politickou příslušnost a loajalitu jich samých a také jejich rodinných příslušníků, či údajné plánování výjezdu na západ, či nepříjemné dotazy na aktivity při příjezdu z jakékoliv země (při této příležitosti byla pracovníkům vnucena listina „Záznam o jednání s cizincem“). Sféra zaměstnání tedy byla vzhledem k přesvědčení dotazovaným nejhůře vnímanou sférou režimu. Se zaměstnáním a prosazováním politických cílů skrze tuto sféru úzce souvisel i ideologicko-psychologický tlak nadřízených a jejich neoblíbenost křesťanů, věřících a představitelů církve. Jelikož především právě prostřednictvím zaměstnání se tento nátlak a nebezpečí s tím spojená ukazovala.

2.2.2. Perzekuce křesťanství

Zaměstnání bylo sférou, kde kromě politického nátlaku na pracovníky byl vyvíjen, sice implicitní, ale neméně intenzivní tlak **na vyhýbání se sféry náboženství a života zaměřeného na víru**. Jak respondenti upozorňovali, o křesťanství se lidé v zaměstnání báli mluvit, a navíc se náboženská příslušnost zjišťovala při politických prověrkách. O člověku, který chodí často do kostela, či jeho rodina se tato skutečnost často věděla. Tomuto jedinci pak opět hrozila materiální či psychická perzekuce nejen formou ponižování, ale i možné výpovědi z pracovního poměru, dle intenzity prosazování křesťanského života na venek. **Neoblíbenost křesťanů u vyšších politických**

funkcionářů a u režimu obecně se projevovala například způsobem využívání některých pracovníků na hlídání před kostelem při nedělních mších. Důsledkem se pak stávala velmi nízká účast občanů na těchto bohoslužbách, a **také vnitřní neklid a strach z perzekuce**. Tlak na křesťany a představitele církve se neprojevoval jen prostřednictvím zaměstnání, ale také ve sféře celospolečenské, kdy nepříjemným způsobem **hlídal a usměrňoval aktivity kněží spadající pod správu „Pacem In Terris“**. Nejen že je usměrňoval prostřednictvím církevních tajemníků, ale ti rovněž své funkce často zneužívali k zesměšňování a ponižování těchto kněží. **Nesnášenlivost církevních představitelů** dostupovala takových mezí, že nebezpeční ateističtí prosazovatelé a „ochránci“ socialistického režimu mluvili posměšně o církevních představitelích jako o „černoprdelnicích“. V této souvislosti vyprávěl pan L. příběh příkladu chování církevního tajemníka vůči katolickému kněžím (zde z Napajedel.: *„Moja volala, že – přijed’ církevní tajemník je opilý a potřebuje, abys ho zavezl někam(pan L. byl podřízeným tohoto církevního tajemníka v zaměstnání, tudíž byl nucen pro něj na intervenci jeho ženy přijet)..no já jsem tam přijel do té hospody, a fakt byl ožralý, ale stejně ho všichni pucovali, tak jsem ho vezl...a pak řekl: „pojedeme do Napajedel...k jednomu faráři“ (to bylo v noci) a já říkám „ted“?..a on že: „vzbudíme ho...celý den jenom chrápe““ ..tak říkám „rozkaz, je rozkaz“takovou oni měli moc, a bylo to nebezpečné s takovým ožralým...dojeli jsme a on tam bušil na vrata, pak cosi zařval, a že „tak vstávej, jdeme na návštěvu“, vrata se otevřely..a farář slušně: „pojdte dál (bál se ho, věděl, že jde o církevního tajemníka)..no tak pak ho ten c.t. buzeroval, ponižoval...že jestli má chlast, něco k snědku („vytáhni tu klobásku“), a taky „toš něco zahrěj, kde máš tu kytaru“ ..že ať je veselo , že se chce bavit (takto prostě mu ukazoval jak ho má pod svou mocí), a pak ten církevní tajemník říká: „víš co o tobě říká ten farář z Hostýna?, že jsi to a to..to necháš tak?“ ..a přitom to nebyla samozřejmě pravda...takto se je zkrátka snažil rozeštvat, jednoho proti druhému....a tak jako pořád ho tlačil ten chudák byl spocený celý..nevěděl co mu má říct. “* Církevní tajemníci a lidé určení ke hlídání slov kněží při sledovaných bohoslužbách působili mnohdy velmi neblaze na psychiku těchto kněží, což dokládá respondentka paní R., která se s touto situací u svého známého - kněze setkala. Politicko ideologický tlak zatlačování všeho náboženského se pak dotýkal i **sfér křesťanských svátků**, kdy například nebyla možnost si koupit koledy na gramofonové desce, a zároveň státní představitelé bedlivě sledovali chování a jednání lidí o těchto svátcích. Při těchto příležitostech byli opět církevní tajemníci přítomni při vánočních bohoslužbách a představovali nepříjemný tlak

na občany a kněží.

2.2.3. Všeobecný strach z výše postavených

Z oběma výše popsanými tlaky socialistického režimu úzce souvisí téma, které se během rozhovorů ukázalo být téměř neméně důležité. Jedná se o proklamovaný strach a obavy z osob, které vyšší státní funkce vykonávaly a které svých privilegií ve státě obratně využívali k **manipulaci s prostředky a s lidmi**. Nejedná se o typický tlak státu. Domnívám se, že však právě proces normalizace a nastavení společnosti prosazující ze svých vrchních pater jasnou ideologickou politiku, jasný styl života založený na konzumu a na drobné nešvary, představoval pro tyto jedince živnou půdu. Nejprve se zmíním o nespokojenosti s procesem normalizace a politicko společenskou změnou po roce 1968. Většina narátorů se všeobecně shodovala na nepříjemném faktu opětovného **svazování společenské situace** ihned po roce 1968. Tento fakt byl spojen již v teorii zmíněným **dosazováním takzvaných „hlídačů normalizace“** do vyšších pracovních a zároveň politických pozic. Tito pragmatičtí, vysoce loajální a často kariérističtí jedinci se poté starali o hladký průběh normalizace poměrů v Československu. **Prověrky související s rokem 1968** a tlak na respondenty i další občany pomyslně zvednout ruku na souhlas se vstupem vojsk varšavské smlouvy byla jedna ze součástí. Tento politický akt byl zároveň nejen mezi narátory, ale i v jejich okolí vnímán velmi nelibě a umocnila jej navíc událost sebevraždy Jana Palacha roku 1969, která ovšem paradoxně nedokázala národ vzbouřit do takové míry, aby byl se stavem společnosti a státu ještě něco udělat.

Normalizátoři a nově nasazení jedinci do politických funkcí byli totiž svědomití a loajální do té míry, že, jak narátory uváděli, často pro vlastní prospěch naprosto zatlačovali jakékoliv lidské jednání a chovali se mnohdy způsobem nebezpečným, často zasahujícím do osobní svobody člověka. Dalším neblahým faktem se ukázala dlouholetá výdrž na těchto postech. Strach z těchto vysoko postavených osob se týkal nejen perzekuce křesťanství, ale rovněž například **strach ze svobody slova a tedy udavačů v zaměstnání, a také ještě nebezpečnější organizace StB**. Několik narátorů se shodovalo na strach přítomný v myslích lidí, kteří si většinu času museli dávat pozor na své slovo. Režimní představitelé byli mnohdy v prosazování ideologie a potlačování svobodných jedinců a svobodného slova obdivuhodně důslední, což dokládá pan Z., kdy v datum jeho promoci, představitelé režimu díky své pravomoci zařídili, aby se tyto **promoce přesně kryly s přijímací povinností do vojenské služby**. Na zmíněné

udržování lidí ve strachu zase poukazoval pan L., kterému bezdůvodně několikrát za sebou v průběhu dvou let volal příslušník policie. Jednalo se tedy o příkladné bezdůvodné zastrašování. Dalším příkladem jedinců velmi důsledně využívajících své politické funkce byla nespokojenost narátorů s častým **protekcionalismem těchto funkcionářů** při mnohých příležitostech. Jednalo se například o jejich upřednostňování při koupi nedostatkového zboží, protekcionalismus ve státní sféře, či větší oblíbenost jejich dětí u učitelů apod. Nespokojenost pramenila také z využívání vedoucích funkcí v zaměstnání. Šlo především o **nespravedlivé obohacování** se na úkor svědomitě pracujících (tedy nižší prémie, které šly příslušnému vedoucímu do vlastní kapsy).

Všechny tyto aktivity, kterými dle respondentů vyšší straníci a jedinci ve funkcích byli pověstní, se ještě znásobily **skutečností jejich provázanosti** a určitým pomyslným odstupem od ostatních lidí, a s tím související možnosti nekalé činnosti opět pro možnost obohacování se, proti kterému se (rozebráno v kapitole o adaptacích) často nebylo možné postavit z důvodu rozebraného strachu. Obecně by se tedy dalo říci, že si respondenti uvědomovali celospolečenské pokrytectví a časté lži vysoce postavených funkcionářů. **Pokrytectví, zamlžování** a určitý způsob zastrašování se projevoval i v médiích, ale také při jakékoliv lidské svobodné činnosti či tvorbě, která byla režimem velmi často potírána.

2.2.4. Tlak ideologie na tvorbu a svobodnou kulturu

Tento ideologický tlak se projevoval dvěma způsoby. Jednak zasahující přímo činnost dotazovaným a jednak do oblasti médií, kterou narátoři vnímali velmi nelibě. Strach z výše postavených osob a jejich využívání svých pozic a tlak politiky v zaměstnání a na vysoké škole způsobil zvýšenou **cenzuru a autocenzuru při tvorbě**. Sochař, pan Z. několikrát upozorňoval na nemožnost svobodné tvorby. Na jeho vysoké škole zaměřené na sochařství byla předepsaná témata ke zpracovávání. Dobový tlak na tvorbu se projevoval zejména ve snaze režimu prosazovat obrazy ze života socialistické mládeže, jak v malířství, tak v sochařství. Zároveň se ještě stále kladl důraz na zobrazování „hrdinů“ socialismu. **Tlak cenzury byl přítomen i při tvorbě časopisu *Zpravodaj*** na zlínské hvězdárně, kde bylo v této souvislosti zakazováno psát o amerických astronautech a zároveň bylo žádoucí vyzdvihovat činy těch Sovětských. Paní R., která na hvězdárně působila současně s panem J., **byla cenzurou ovlivněna při svém vedení pionýrů** zde, kdy byla tlačena na jejich přísnější socialističtější vedení. **V zaměstnání byla cenzura** také přítomna, například při tvorbě strojů ve výzkumném

ústavě, kde bylo zakazováno používání západního materiálu, nebo ve spojení se společenskými událostmi, kdy v souvislosti s událostmi kolem Charty 77 byl prostřednictvím zaměstnání přítomen **tlak na občany ve formě podpisu Anticharty**. V obecnějším měřítku se silná cenzura týkala i kultury, ve které se západní prvky (rocková hudba západu, oblečení a další), začaly objevovat až v průběhu 80. let.

Další stránka cenzury v znormalizovaném státě se týkala médií. **Tlak byl vyvíjen především na kulturní představitele**. Mnozí z nich byli perzekuováni do takové míry, že jim bylo znemožněno svobodně vystupovat, jiní byli donuceni silně cenzurovat své aktivity. Narátoři upozorňovali jednomyslně na tlak socialistické dikce, ve smyslu neustálého **zamlžování a stereotypizace prostřednictvím televize**, kde jak sami uváděli, se neustále opakovaly již omšelé fráze socialismu, případně se zdůrazňovaly pracovní úspěchy různých podniků. Vše zároveň velmi často vnímali jako pokrytectví a zamlčování skutečné situace státu. Upozorňovali přitom na **Rudé Právo jakožto ideologický nástroj v rukou režimu**, což si občané velmi dobře uvědomovali a skutečnost, že jedinec například pravidelně čte Rudé právo na pracovišti, nebo to alespoň předstírá, bylo pro něj velmi často zárukou klidu a oblíbenosti u nadřízených.

2.2.5. Celospolečenské „méně“ významné tlaky režimu

Nyní se budu zabývat sférami, které sice režim pevně držel v rukou, ale které nezasahovaly do života a přesvědčení narátorů měrou výše rozebíraných. Tyto sféry byly spojeny s věřícími respondenty prakticky stejně jako s ostatními obyčejnými lidmi v normalizaci. Tyto sféry a tlaky by se tedy daly nazvat „běžnými“ či „klasickými“ společenskými formami nátlaku. Nutné je rovněž připomenout, že naprostá většina výše uvedených sfér režimního nátlaku se ve větší, či menší míře týkala zaměstnání. Celospolečenský tlak stát vyvíjel především prostřednictvím **školy**, nutnosti **voleb** jediné strany, povinností týkajících se **účasti na socialistických svátcích**, či branných cvičení. Určitý ideologický tlak byl přítomen i na **rekreacích při podnikových chatách**.

Instituce školy za normalizace představovala ještě relativně významný prostředek získávání nadvlády režimu nad občany. Vnímali si toho respondenti jak starších ročníků, tak respondenti narození po roce 1950. Psychologicko – ideologický nátlak byl na děti vyvíjen už od prvních tříd. Pan Z. upozorňoval například na pravidelnou návštěvu kin a **sovětských ideologických filmů**, později, již na Vysoké škole vnímal s velkou nelibostí **ideologické předměty** související s Marxisticko – Leninskou filozofií, či Dějiny

dělnického hnutí. Kromě narátora, který si v 70. a 80. letech prošel normalizačním školstvím jako žák či student, se s realitou nátlaku prostřednictvím školy setkali i narátoři starší, kteří docházeli na třídní schůzky. Vzpomínají velmi často nepříjemnou atmosféru na těchto schůzkách. Škola a její učitelé tlačili na rodiče především formou proklamované důležitosti aktivit v rodičovském sdružení, ale především na ně vyvíjeli nátlak **politický pod hrozbou neoblíbenosti jejich dítěte a jeho horšího kádrového posudku**. Nebezpečí dle narátorů tkvělo nejen v neoblíbenosti žáků politicky apatických či neloajálních rodičů, ale také v určitém **zvýhodňování a protekce žáků, jejichž rodiče byli ve vyšších stranických funkcích**. Tato skutečnost nefungovala stoprocentně, rodiče (respondenti) si ovšem uvědomovali relativně velmi silnou nutnost myslet na své děti, čehož si byl režim velmi dobře vědom a na rodiče prostřednictvím úspěchu a neúspěchu jejich dětí politicky tlačil.

Volební povinnost byla dalším prvkem, kterým stát tlačil na občany, a který se týkal všech, nejen lidí smýšlejících nábožensky. Například paní R. popisovala situaci kolem voleb jako „frašku“, při níž před budovou stáli pionýři a zvolávali hesla socialismu a při samotném aktu musel volič před zraky několika pověřených veřejně vhodit lístek do urny. Kromě nutných voleb se narátoři upomínali především na povinnosti týkající se účasti na průvodu při svátcích socialismu. Pan J.: *„V 10 hodin se skončilo, dostali jsme příkaz všeho nechat, vzít mávátko a jít do průvodu“*. Veškeré adaptace narátorů i jejich okolí bude předmětem další kapitoly. Dalšími společensko pracovními povinnostmi se za normalizace stávaly například **branná cvičení**, při kterých bylo nutné nasadit si nepropustné obleky a plynové masky. S nižší intenzitou byl **vnímán ideologicko – psychologický tlak na rekreacích** podnikových chat, kde byl pokaždé přítomen kulturní referent a kde se většinu večerů organizovaly společenské zábavy, na nichž nebýt přítomen znamenalo dle respondentů do jisté míry nepříjemnou skutečnost.

2.2.6. Společenský tlak na tužby po konzumu

Jednalo se o specifickou společenskou formu nátlaku normalizace. Záměrně na ni upozorňuji jako poslední z respondenty vnímaných skutečností, jelikož se jako jediná netýkala tak přímým způsobem politiky a ideologie, jako spíše důrazu státu a jeho představitelů na sféru blahobytu a tužeb po výtocích, zmiňovaných v teorii. Jako poslední v kapitole o tlacích režimu zde tato sféra stojí také z toho důvodu, že jí narátoři nepřikládali tak velký význam a nevnímali tento tlak tak transparentně, jako všechny

předchozí. Jak se však ukázalo, jejich okolí, tedy třetí osoby, se **z pohledu dotazovaných** často nedokázaly oprostít od zvýšených tužeb po sférách materiálních.

2.3. Adaptace narátorů a jejich okolí na tlaky režimu za normalizace

Pro rozbor adaptací a strategií každodenního života v cyklickém období normalizace je nutné se v závislosti a v návaznosti na tlaky režimu dle intenzity zaměřit především na emoce, tužby, obavy, nebo také souhlasy či nesouhlasy zmiňované pro dobu 70. A 80. let. Všeobecné křesťanské zaměření narátorů může totiž poukázat na jejich možné rozdílné vnímání a vyrovnávání se normalizační realitou. Jak již bylo vysvětleno, pro tento rozbor se kromě jejich pohledu opřu také o adaptace třetích osob, které respondenti rovněž vzpomínali. Jde především o jejich nejbližší okolí, jak pracovní kolektiv, rodinné blízké, přátelé, či lidi z blízkého sousedství. Důležitým spojovacím prvkem je však jejich blízká podobnost statusová. Jednalo se o rodiny a jedince se zhruba stejným materiálním zázemím, s podobným pracovním statutem, či kvalitou života. Rozhodujícím v této části práce bude **rozdíl a jinakost v jejich a křesťany- narátory zmiňovaném vnímání normalizačního tlaku a každodennosti** jak v zaměstnání, tak na veřejnosti.

2.3.1. Adaptace na ideologicko politický tlak v zaměstnání

Nejtypičtější sférou, jejíž prostřednictvím režim svou ideologii prosazoval, bylo pracovní prostředí. Zde se odehrávaly aktivity jako zvýšený politický tlak na výše postavené pracovníky – odborníky, politické schůze, kádrové prověrky či brigády socialistické práce. Zaměstnání bylo sférou, ve které politice, či socialistické ideologii nemohl prakticky nikdo uniknout.

Nejdůležitějším tlakem v zaměstnání se ukázala být snaha dostat do KSČ schopné pracovníky. Narátoři se vůči tomuto, pro ně při jejich přesvědčení nebezpečnému tlaku dokázali většinou ubránit. Zvolili přitom pomyslnou zlatou střední cestu. Aby se nemuseli zabývat příliš politickými aktivitami, a jelikož myšlenky socialismu kategoricky odporovaly jejich vnitřnímu přesvědčení, ale jelikož byli také odborníky ve své sféře, vybrali si respondenti pasivní politickou (nucenou) loajalitu, do strany ovšem vstoupit nechtěli. I přes motivace stran karierního vzestupu, lepšího peněžního ohodnocení, či možnosti jednodušeji pořídit byt či jiné konzumní výhody, zvolili respondenti spíše opačný způsob strategie. Jejich upřednostňovaným vysvětlením se

ukázal být nezájem o politiku, nedostatečná připravenost, či méně nechuť k vykonání tohoto kroku. Zajímavé je, že se nedokázali odvolat na své přesvědčení – křesťanské a zejména přísně antisocialistické, které jak při rozhovorech upozorňovali, stálo především v cestě jejich karierního vzestupu prostřednictvím aktivit v Komunistické straně. Zároveň je nutné upozornit, že tento tlak byl uskutečňován periodicky, ve vlnách, což se ukázalo být pro narátory nepříjemným faktem působícím na jejich psychiku. V praxi tedy mohl tento tlak jemnými motivaci začít již v roce 1970 a pokračovat v menší či větší míře až například do roku 1985. Zároveň se jako fakt ukázala skutečnost, že často v průběhu let kvalitní pracovník vylepšoval svoji pozici v zaměstnání, tím pádem byl na něj v průběhu let vyvíjen nátlak více soustavný a zvýšený. Pět ze šesti dotazovaných tento tlak psychicky ustálo, jeden z nich (pan O.) však v průběhu let nátlaku nakonec vstoupil do strany. Pan Oldřich začal ve výzkumném ústavu ve Zlíně pracovat od roku 1972, kdy nátlak ze strany vedoucích a již vstoupivším začal. Nejprve se dokázal bránit stejnými prostředky jako ostatní respondenti, tedy výmluvami nezájmu o politiku a nedostatečné zkušenosti pracovní atd. Postupem let však politický tlak stoupal a jak pan Oldřich několikrát upozorňoval, jeho vstup do KSČ v roce 1978 byl dle jeho slov *„nejhorším životním krokem, se kterým se musel od konce 80. let až téměř dodnes vnitřně vyrovnat“*. Důvod svého vstupu nedokázal přesně definovat. Velkou míru přikládal své nerozvážnosti a neuvědomování si následků a přesahů tohoto kroku, částečně se odvolával intervence a tlaku jeho přátel z házenkářského klubu, kteří již ve straně byli. Při aktivitách členů strany velmi brzy pochopil nesprávnost svého kroku vzhledem k jeho přesvědčení. Nejnepříjemnějším okamžikem v jeho přítomnosti a vnitřní tlak na jeho psychiku sehrála událost výročí smrti Jana Palacha, v té době šestnácté (tedy rok 1985), kdy se objevil s kolegy ze strany blízko situace, při které lidé nosili Palachovi na hrob květiny. Policie se přitom snažila kontrolovat situaci a odhánět zúčastněné od Palachova hrobu. Pan Oldřich však sám těžce nesl Palachovu sebevraždu v roce 1969 a i nějaký čas poté. Při této situaci se možná nejvíce ukázalo jeho vnitřní uvědomění s chybností kroku vstupu do strany.: *„Mě kolegové říkají: Proč chodí k tomu hrobu, ať nechají Palacha na pokoji a bude klid, a teď já jsem si říkal Bože, kam já jsem se to dostal, jak jsem se dostal z jednoho břehu nenásilně k druhému. Předtím jsem si tolik neuvědomoval moc toho všeho, a najednou jsem si uvědomil, že jsem se dostal mezi lidi, kteří v tom vyloženě chodí. Tak já jsem chtěl jít uctít památku Palacha a přitom jsem ho obdivoval a najednou jste ve straně, takže pokud člověk není pevně zakotvený morálně, ta doba ho nenápadně*

dostane, s čímž jsem se později musel vnitřně vyrovnat a urovnat si ten krok a ty věci sám v sobě.“ Pan O. však jak dokazovali narátoři, byl jedním z klasických příkladů podlehnutí na nátlak vstupu do KSČ. U ostatních jedinců však dle slov interviewerů sehrála především roli jejich většinou ateistická orientace. Byli však i tací, kteří se do strany nemohli dostat i přes svůj zájem, zejména z důvodu neoblíbenosti u nadřízených, či z důvodu jejich strachu z přílišné politické aktivity navenek a tudíž možnému přebírání vyšších politických funkcí. Možnostmi chování, které však lidé při vstupu či odmítnutí vstupu do KSČ zvolili, bylo několik. Mnohdy se jednalo o kariéristy, kteří v tomto kroku spatřovali jak materiální a mocenský vzestup, tak také možnost využívat určité stranické funkce. Mezi lidmi se také postupem každodennosti normalizace vyskytl názor na vstup do KSČ a to ten, že jedinec vstoupil, aby stranu rozložil vnitřně. Byli i tací, jež věřili komunistické ideologii v jejích základech, jednalo se tedy o takzvanou starou školu, ale snažili se být v zásadě „morální“ a neškodit na venek. Pro jiné představovalo řešení již zmíněná „zlatá střední cesta“, tedy nevstup do strany kvůli přesvědčení, nelibosti režimu, ovšem určité nucené loajální ústupky. Pan L. Například alibisticky navštěvoval večerní školu Marxismu –Leninismu, aby i přes svou neúčast v politické straně nepřišel o funkci skupináře ve výzkumném ústavu. Narátoři však zmínili i pár případů tvrdého odmítání ideologie. Tito jedinci však poté byli relativně velmi nepříjemným způsobem perzekuce, především formou nemožnosti studovat, či přecházení do zaměstnání neodpovídající jejich možnostem. Jednalo se především o známé, kteří se řídili přísnou katolickou výchovou. Možnostmi vyrovnávání se s tlakem ideologie v zaměstnání, především se vstupem do strany byla tedy celá škála. Tento politický tlak se mi zdá naprosto transparentní pro rozbor adaptací na normalizační každodennost v zaměstnání.

Strategie vyrovnávání se s tlakem politiky na pracovišti se týkalo rovněž politických schůzí. Narátoři je popisovali jako nudnou povinnost, či „frašku“. Jejich adaptace se při této nutnosti v zásadě shodovala s třetími osobami, kteří si zkrátka tyto povinnosti vytrpěli. Zajímavou formu strategie při pracovních politických schůzích však vypěstovala paní R., jež si při nich velmi často nasazovala černé brýle a mohla tak pohodlně spát. Všeobecný politicko ideologický tlak prostřednictvím vedoucích v zaměstnání však respondenti však zvládali díky několikrát zmiňovanému dobrému pracovnímu kolektivu, či díky snaze věnovat se především pracovním aktivitám na úkor politických. Existovali však také jedinci, kteří je nahrazovali například četbou Rudého práva (kdo četl Rudé Právo v zaměstnání, automaticky na něj bylo pohlíženo v lepším

světě), či snahou znepříjemnit život svědomitým pracovníkům. Těch však dle respondentů mnoho nebylo a rozdíl v adaptacích na tuto sféru nebyl příliš rozdílný mezi narátory a jejich okolím ve smyslu každodenní reality. Nejvýraznější rozdíl nastával při zvýšeném politickém tlaku, tedy při hraničních situacích působení na psychiku jedince, při vstupu do KSČ, kde škála strategií byla značně rozptýlná.

2.3.2. Adaptace vůči nesnášenlivosti křesťanství

O politických prověrkách v podkapitole o adaptacích na politický tlak v zaměstnání nebylo upozorňováno záměrně. Hlavním emočním tlakem při nich v závislosti na přesvědčení narátorů byly časté dotazy na provozování náboženského života. Týkaly se především docházení do kostela. Tato sféra byla naprosto nejvýznamnější ve strategiích pěstování křesťanství. Respondenti se shodovali na tom, že strach byl do určité míry přítomen nejen v nich, ale i v jejich okolí. Jak již bylo upozorňováno v kapitole o ideologických tlacích režimu, o křesťanství se téměř vůbec nemluvalo. Respondenti si uvědomovali nesnášenlivost režimu a jeho představitelů vůči náboženským představeným a lidem věřícím. Strach tedy velmi často ovlivňoval jejich adaptační strategie. Polovina z respondentů do kostela chodila jen velmi výjimečně, jelikož nechtěli být perzekuováni prostřednictvím špatného kádrového posudku a s tím související nebezpečí přeřazení do nižších pozic či ztráta zaměstnání, nebo rovněž neoblíbenost jejich dětí. Zbýlá polovina docházení do kostela velmi omezila. Navíc, jak sami připouštěli, hrála v těchto jejich akcích velkou roli zvýšená pozornost, zdali je někdo nesleduje, a také většinou zvolili raději návštěvu kostela v přidružených vesnicích svého bydliště, či míst, kde nebyli známi. Strach z perzekuce byl tedy důležitým bodem v jejich adaptacích. Náhradu za tuto sniženou možnost pěstování křesťanského života za normalizace se stala **četba náboženských knih, či besedy o křesťanství v soukromí**, které u některých z nich probíhaly společně se jejich známým - knězem, jenž nebyl registrován ve správě církve „Pacem In Terris“. Zde se, jak upozorňovali, cítili již klidněji, i přesto, že existovala nebezpečná sféra udavačství rozšířená během normalizační každodennosti. Tyto náboženské besedy probíhaly ovšem ve velmi úzkém kroužku věřících a tedy možnost jejich udání byla velmi malá. Pro adaptace narátorů na nesnášenlivost režimu vůči křesťanství tedy byl typický strach a omezení jakýchkoli náboženských aktivit ve veřejné sféře (především návštěva kostelů a mší).

Co se týče jejich vnímání strategií třetích osob proti těmto druhům omezení, roli

hrál především většinový ateismus, a tedy nezájem okolí o sféru křesťanství. U ateistů za normalizace se však dle narátorů vyčlenily dvě větve postojů. První byl v zásadě přátelský a morální. I přes ateismus a nepěstování náboženského života tito lidé politicky a ideologicky nepřitlačovali křesťansky smýšlející a snažili se jejich přesvědčení pochopit, neudávat a případně se jich zastat. Druhou větví se ukázali být buď kariéristé, či lidé nesnášející katolíky i evangelíky. Jednalo se jak o příslušníky vyšších mocenských pozic, tak těch nižších. V jejich chování a jednání šlo především o zmíněný posměch vůči církevním představitelům, či hlídání náboženských aktivit věřících a případné donášení vedoucím. Další skupinou lidí byla podobná respondentům. Strach z perzekuce a donašečů byl natolik silný, že ovlivnil víru těchto lidí natolik, že omezili aktivity s náboženstvím spojené na veřejnosti na minimum.

Bylo však upomínáno i na rodiny a osoby, které se za žádnou cenu nechtěly vzdát svého přesvědčení, ale především pravidelných aktivit týkajících se hlavně nedělních mší, či kurzů náboženství. O těchto osobách se to velmi často dobře vědělo, a socialistický aparát se jim co nejvíce snažil znepříjemnit život, jak již bylo řečeno, různými druhy perzekuce. Rodina známá paní M. byla zářným příkladem takového jednání. Šlo o silně věřící katolickou rodinu, která chodila pravidelně na nedělní mše a zúčastňovala se náboženských aktivit. Oba rodiče byli perzekuováni přesunem do neadekvátních zaměstnání, syn se kvůli svému přesvědčení a přesvědčení rodičů nemohl dostat na gymnázium. Pan Z. vzpomíná v této souvislosti také na známou z dob studií, která kvůli své silné katolické víře se i vzdor vynikajících výsledků při zkouškách dostala na vysokou školu až na popáté.

Jak lze vidět, i ve sféře adaptací na nesnášenlivost režimu vůči křesťanství se bylo možné za normalizace setkat s různými druhy přístupů. Postoj respondentů značně koresponduje s jejich adaptacemi na politický tlak. Jejich relativně silný strach zapříčiňoval omezení aktivit spojených s křesťanstvím. Zároveň se ovšem, stejně jako u politických tlaků v zaměstnání, snažili nepodlehnout režimu, a zůstat věrni svému přesvědčení alespoň formou aktivit v soukromí. Velmi výstižně popsal situaci narátorů pan Zdeněk: *„Člověk si jakousi tu míru svobody, nějaký vnitřní stav musel najít, i přesto, že žádné svobodné instituce v té době moc nefungovaly“.*

2.3.3. Adaptace vnímání tlaku mocných, tlaku médií a cenzury

Strach z mocných, kteří využívali svých pozic k zastrašování, či obohacování se byl přítomen všeobecně mezi lidmi. Narátory byl však vnímán jako velmi transparentní.

Především šlo o každodenní situace, v nichž si lidé nemohli být jisti svým slovem. Respondenti neustále upozorňovali na to, že se museli mít na pozoru před donašeči a nebezpečnými jedinci, kteří dokázali využívat situace ve svůj prospěch. Na veřejnosti se tedy nemluvalo jak o křesťanství, tak o politice a ideologii. Respondenti tedy upozorňovali na jakousi vnitřní stísněnost autocenzury slova, která byla způsobena právě strachem z nebezpečí jedinců mocných či kariéristických. To se, jak uvedli, týkalo i třetích osob. Autocenzura slova sehrála významnou roli nejen na veřejnosti, ale i v zaměstnání. Jelikož nejen narátory, ale i jejich nejbližší kolegové byli velmi často nespokojeni se situacemi v zaměstnání, například při nespravedlivé obohacování se nejmenovaného vedoucího oddělení, který si nečestnými cestami ponechával bonusy příslušející svědomitým pracovníkům. *„Nikdo se nemohl sebrat a jít na odbory a stěžovat si, jednak by vám nikdo nevěřil, jednak by vás ještě nařkli z toho, že podkopáváte autoritu nadřazeného pracovníka“*. Vzpomíná paní M. Autocenzura slova tedy hrála velmi silnou roli při nespokojenosti s mocnými a nadřazenými. S autocenzurou souvisí i všeobecná apatie lidí po znormalizování poměrů v Československu. Šlo o určitý zvyk a nechut se jakýmkoliv způsobem postavit proti státu. I přesto, že situace procesu normalizace jak narátory, tak jejich okolí byla vnímána velmi nelibě, nikdo se nedokázal ze strachu z existenční perzekuce postavit proti systému. Jedním z příkladů autocenzury slova (zde spíše činu) se stalo jednání pana Z., který se při sochařské práci v ateliéru svého oborového vedoucího (jenž byl rovněž vyšším straníkem v oboru kultury) dostal do situace možnosti zvednout telefon jednomu z nejvyšších straníků, při přítomnosti v kanceláři svého vedoucího, a cokoliv jim sdělit. I zde však ovšem zafungovala autocenzura.

Co se týče tlaku cenzury a tlaku státu na média, či svobodnou kulturu, je oproti předchozím sférám patrný jistý rozdíl mezi adaptacemi narátorů a jejich okolí. U pana J. při spoluvytváření časopisu *Zpravodaj* na Zlínské hvězdárně sice ještě patrné nerespektování cenzury nebylo, u jeho ženy již ano, při jejím vedení pionýrské mládeže. I přes možnost problémů a zápisu do kádrového posudku pionýrům nevštěpovala socialistickou výchovu a snažila se drobnými náznaky jej vést pro-nábožensky. Je nutné zároveň upozornit, že měla štěstí, jelikož se při kontrolách tohoto vedení nikdo z pionýrů neohrazoval a nedonášel. S tlakem cenzury se při tvorbě, tentokrát umělecké setkal rovněž pan Zdeněk. Na tlak tvořit současný život socialistické mládeže či pomníky a bysty socialistických velikanů se tomuto cenzu snažil všemožnými způsoby uniknout tvorbou neutrálních, či abstraktních námětů. Jak však sám uvedl, důležitou roli

při jeho tvorbě sehrála již situaci uvolňující druhá polovina 80. let a také relativní oblibenost u jeho vedoucího oboru. Při své tvorbě se inspiroval a studoval zejména zahraniční západní autory, kteří se rovněž neslučovali se socialistickým realismem. Pan Zdeněk však neupozorňoval jen na tlak na tvorbu socialistického realismu, ale všeobecný – společenský tlak, který byl přítomen především při jeho vojenské povinnosti v armádním studiu v Praze, kde společně s ostatními umělci již pozorovali první nepokoje v hlavním městě, uskutečňující se ke konci 80. let. Zde se rovněž setkal s disidentskou literaturu z Edice Petlice, jmenovitě s knihami Ludvíka Vaculíka, které se zájmem četl, a upozorňoval v této souvislosti na fakt, že při zjištění četby této literatury mohl být přeražen do klasických kasáren, či být zavřen ve vojenském vězení, nebo se mohlo jednat o prodloužení vojenské služby. U případu paní R. i pana Z. se tedy jednalo o nestandardní adaptace na tlak cenzury, díky kterým mohli šířit pozitivní demokratické a křesťanské myšlenky, alespoň vůči svému nejbližšímu okolí. Stejně nestandardním se ukázal být akt paní M. a pana L. při podpisu Anti-Charty v zaměstnání, jelikož jak sami uvedli, většina z jejich spolupracovníků tento list podepsala. K tomuto kroku se tito dva respondenti neodhodlali ani proto, že jim kvůli této akci byl uveden nelichotivý zápis v kádrovém posudku. K jejich významnějším perzekucím či trestům však kvůli této akci nedošlo, především díky pozdějším vynikajícím pracovním výsledkům.

Relativně významný rozdíl ve strategiích vyrovnávání se se znormalizovanými médii, a to především ve vnímání Československého tisku v 70. a 80. letech, byl mezi respondenty a jejich chápání třetích osob rovněž přítomen. Nejvýznamnější skutečností se stávalo Rudé Právo, jakožto ideologický nástroj. Narátoři jej nečetli. Vnímali jej jako zbraň režimu, případně prostředek zamlčování skutečné situace státu. V Rudém právu se, jak uváděli, vyskytovaly články především o pracovních úspěších, politických událostech a neustálém opakování dogmat spojených se socialistickými hesly. Jejich okolí však dle nich bylo těmito sdělovacími prostředky, stejně jako televizí relativně násilně zmasírováno a lidé Rudé Právo četli, jak již bylo uvedeno, pro mnohdy vyšší oblibenost u nadřízeného. Pan Z. například zmiňoval příležitostnou četbou Lidových novin, které se u nás v době normalizace v omezené míře také vycházely. Snaha nepropadat dikci médií se u respondentů týkala také zájmu navštěvovat divadelní představení jak v Praze, kde se v průběhu 80. let již pomalu prosazovalo svobodnější myšlení, tak ve Zlíně, či v okolních městech, a to, jak zmiňoval pan J. a paní R., především historické hry. Dalšími strategiemi úniku před ideologickým tlakem médií, či také celospolečenským, při kterém, jak bylo uvedeno, narátoři pociťovali relativně silný

strach, se stávaly úniky do přírody, případně sport (především pan O.). Adaptace na tento tlak však vykazovala i několik společných prvků mezi dotazovanými a jejich okolím. Šlo především o snahu se přátelit, unikat před tlaky režimu v rámci rodiny a jejích aktivit (například výlety), či také společné sledování seriálů, jež bylo v normalizačních časech velmi oblíbené.

2.3.4. Adaptace a strategie vyrovnávání se s celospolečenským tlakem ideologie

Autocenzura slova a určitý vnitřní strach byl stejně jako v zaměstnání patrný ve výpovědích narátorů i při celospolečenských cyklicky se opakujících událostech v normalizaci. Respondenti popisovali situace socialistických svátků, povinnost volit KSČ, či přítomnost na kulturních schůzích při rekreacích často jako „komediální představení“. Jejich adaptace se přitom prakticky nelišily od třetích osob, jelikož strach spojený s možnou perzekucí materiální, či minimálně problémy s neoblíbeností na pracovišti nedovolovaly lidem se jakýmkoliv způsobem postavit proti systému a jeho pravidlům, i přesto, že se jim jevily přinejmenším nesmyslné. Zafungovala tedy u nich i u jejich nejbližšího okolí určitá pasivní loajalita a stejně tak autocenzura slova a vyjádření. I přesto se však ve výpovědích v této oblasti nacházela určitá pozitiva. Jednak možnost navštívit turisticky atraktivní lokality prostřednictvím relativně levných zájezdů na podnikové chaty, jednak respondenti upozorňovali také na určitou pozitivní společenskou složku socialistických svátků, kde mnohokrát potkali přátele či známé, což využívali ke klábosení, tedy často k příjemně strávenému času.

Relativně přehlédnutelnou skutečností se mohla zdát adaptace na ideologický tlak prostřednictvím školy a třídních schůzek. Křesťanské přesvědčení a demokratické smýšlení respondentů však i přes ideologickou masáž jejich dětí ve škole, mohlo připravit živnou půdu šíření myšlenek demokracie a křesťanství a tudíž pozitivnímu působení na příští generaci. To se projevilo například i ve zmíněném vedení astronomického kroužku (pionýrů) na Zlínské hvězdárně u paní R., která se snažila různými cestami odklánět od předepsaného socialistického schématu vedení pionýrů.

2.3.5. Adaptace na konzumní tlak ze strany státu

Tato sféra se nakonec dle narátorů ukázala být jako méně vážný tlak normalizačního režimu na Zlínsku, jelikož se nacházela spíše pod povrchem společenských událostí a aktivit jedinců či státu. Mezi lidmi se projevoval ve zvýšené

snaze vlastnit co nejvíce z nedostatkových produktů a v té době především objektů tužeb spojených s vyšším společenským statusem, což byl kvalitní automobil, či pohodlné bydlení. Na tento fakt se narátoři odkazovali zejména při jejich vnímání vesnic okolo Zlína, jejichž některé obyvatele prostřednictvím známých znali, a upozorňovali na zde zvýšenou snahu a tužbu po materiálních výhodách. Otázkou zůstává, jestli dle respondentů vesnické obyvatelstvo vykazovalo méně morálních vlastností, jestli tato skutečnost způsobovala zvýšené tužby po konzumních výdobytcích, či za tento problém zodpovídal spíše režim, který se dle respondentů opřel o vesnické obyvatelstvo v prosazování svých ideologických cílů. Upozorňovali v této souvislosti na jakési „kupování“ si zvýšené loajality vesnických obyvatel výměnou za větší materiální podporu. Dle mého názoru však podprahově určitý, byť omezený vnitřní tlak vlastnit různé z omezeně dostupných produktů, byl zakořeněn i u křesťanský smýšlejících narátorů, i přesto, že se během rozhovorů snažili se vůči těmto tlakům ubránit. Projevoval se zejména již několikrát zmíněnou alespoň pasivní loajalitou jak na pracovišti, tak ve společnosti a v institucích školy, či organizaci Zlínské hvězdárny, kde si respondenti dovoľovali oponovat a prosazovat pozitivní myšlenky křesťanství a demokracie jen ve velmi omezené míře, právě ze strachu z materiální perzekuce, či přesněji pozdější možné ztráty některé z konzumních výhod.

Společnou pro veškeré obyvatelstvo se ve sféře konzumní ukázala být důležitost konexí a známostí pro získání podpultového, či nedostatkového zboží. Narátoři na tuto skutečnost upozorňovali při této oblasti naprosto transparentně. Díky různým známostem v různých oblastech služeb mohli získat například nedostatkové tropické ovoce, západní džíny, omezeně se vyrábějící magnetofon, západní automobil značky Renault 12 a další. Konzumní sféra a tlak státu v průběhu let 70. a 80. tedy ve větší či menší míře postihl veškeré obyvatelstvo. Ve strategiích a adaptacích vyrovnávání se s tlakem režimu na tužby občanů po přednostních statcích šlo především o míru snahy distancovat se od těchto tužeb a žít s maximální skromností, což bylo při zvýšeném nedostatku zboží nutným východiskem, ovšem naprostá většina lidí se s tlakem režimu po konzumních tužbách nedokázala jednoduše vyrovnat a myšlenkově se od něj odpoutat. Dle respondentů jak mezi jejich okolím, tak ve snížené míře mezi nimi samými.

IV. Závěr

Normalizační režim v Československu byl znám jakousi cykličností, neustálým opakováním dějů, tedy život v jakémsi bezčase. Důraz je kladen na každodennost a její prožívání. Zároveň se ukázalo, že tlak socialistické ideologie v určitých sférách probíhal zcela odlišně od 50. a 60. let, formou postupného nenápadného zatlačování kritických, případně svobodných projevů proti režimnímu stavu. Nejtypičtější a v zásadě nejpatrnější politicko – ideologický tlak působil na narátory i jejich okolí prostřednictvím pracoviště, díky kterému především režim uskutečňoval, skrze jedinců na vyšších postech, své cíle, a to zbavení se náznaků proti politickým tendencím, či příliš svobodných myšlenek, nebo také křesťanských. Jelikož se výzkumný vzorek týká věřících, skutečnost nespokojenosti zatlačování náboženské svobody bylo v jejich myslích silně přítomno, ve svých adaptacích však zvolili jakousi střední cestu, tedy pasivní politickou loajalitu, ovšem také snahu se vyhnout vyšším politickým funkcím a aktivitám pro režimní. Zároveň se snažili v rámci svého přesvědčení šířit tzv. pozitivní „morálně – křesťanské“ myšlení.

Podobný přístup zastávali rovněž ve svém pěstování náboženství. Strach hrál v normalizační společnosti relativně vysokou roli, proto se respondenti velmi často odkláněli od veřejného náboženského života, především ve formě návštěvy kostelů. Snažili se však svou víru zachovat v rámci četby knih s křesťanskou tematikou a náboženských přednášek v soukromí. Určitý, i když relativně drobný rozdíl mezi jejich adaptacemi a adaptacemi třetích osob byl patrný ve vyrovnávání se s relativně silným tlakem cenzury, přítomné ve všech sférách života 70. a 80. let. Kvůli neustále se udržujícímu strachu z donašeců, či mocných, fungovala v celé společnosti dle respondentů velmi silná autocenzura slova, četba knih Ludvíka Vaculíka u pana Z., či svobodomyšlné vedení pionýrů a jejich astronomického kroužku paní R., jsou příklady, kde byla cenzura potlačena pro snahu šířit myšlenky, které se odkláněly od socialistických.

Zároveň se (i když relativně mírný) rozdíl dle respondentů projevoval mezi nimi a jejich okolím ve vnímání a strategiemi vyrovnávání se s konzumním, či materiálním tlakem. Snaha oprostit se od zvýšených tužeb po tehdejších životních standardech a nadstandardech byla, i když v malé míře, u narátorů oproti třetím osobám patrná. Velmi často upozorňovali na skromnost, která jejich život provázela, a to nejen z důvodu snahy oprostit se od zvýšených konzumních tužeb, ale také kvůli nezájmu o vyšší

funkce politické. Velkou roli v této sféře hrálo však opět jejich přesvědčení, díky němuž se nesnažili tolik vmýšlet do materiální sféry. Šlo jim spíše o základní zabezpečení.

Tento odstavec naráží na určité otázky, které z výzkumu povstaly. Jednak se jedná o skutečnost, na kterou upozorňovala většina narátorů. Jelikož šlo o režim s přesně danými pravidly, který byl charakteristický svou dogmaticností a cykličností, ale jelikož se především mezi lidmi vryla do mysli všeobecná nespokojenost s tímto společenským stavem, docházelo poté k jistému rozdělení společnosti.

Dotazovaní upozorňovali na skutečnost, že socialistický režim lidi spojoval, jelikož v jejich myslích šlo o společného nepřítele, a tedy jejich podobný cíl, snaha mu společně nějakým způsobem vzdorovat, ale že tento režim rovněž jedince rozpojoval. Mnohdy šlo o falešná přátelství kvůli snaze získat díky člověku z vlivných sfér určité výhody, či se často stará přátelství stávala nepřátelstvími z důvodu velmi rozdílného politického přesvědčení po roce 1968. V normalizační každodennosti šlo o fenomén „morálky“, kdy (velmi zjednodušeně) se jedna skupina lidí snažila svědomitě pracovat, být k ostatním pozitivní, nedonášet a nezneužívat svých možností. Byli zde však i lidé, o kterých pojednává především podkapitola o strachu z výše postavených jedinců. Šlo o soby, které se na půdě systému, který prosazoval pragmatičnost a poslušnost, dokázaly účinně chopit moci, či se o ni snažili, a v této snaze pak podkopávaly nohy lidem „morálnější“. Upozorňuji však, že toto srovnání neplatí stoprocentně, a že šlo především o poznatek respondentů, o určitou subjektivně vnímanou skutečnost.

Druhým fenoménem se zdá být zjištění, že lidé, kteří byli věřícími, a kteří se se ve zvýšené míře zajímali o kulturu o celospolečenském dění, či o skutečnostech jednání státu dokázali uvažovat, dokázali také více pochopit jeho strategie prosazování moci a strategie manipulace s občany, než jejich okolí. Projevilo se to například v jejich výpovědích o vnímání pokrytectví ve sdělovacích prostředcích, týkajících se především zamlžování skutečné ekonomické či společenské situace státu.

Shrnuto, potvrzeno, adaptace u osob s křesťanským zaměřením byly v některých oblastech rozdílné, než jak oni sami vnímali strategie vyrovnávání se s režimem třetích osob. Co se týče intenzity rozdílu, šlo spíše o občasné, či mírné odchylky od zavedeného socialistického schématu o loajálním jedinci. Samotná loajalita tak byla u respondentů přítomna jen ve velmi pasivní podobě, především z důvodu nutného, alespoň základního zabezpečení rodiny.

Úplným závěrem se chci dotknout témat, které s normalizačním obdobím souvisejí, tedy případně podněty pro možnost příštího výzkumu zaměřeného na toto

téma. Za prvé jde o srovnání života lidí z měst a z vesnic v 70. a 80. letech. Tento fenomén vyvstal z výpovědí narátorů, kteří relativně často odkazovali na problém rozdílu chování, „morálky“, vnímání reality a především velmi rozdílného způsobu života mezi lidmi z městského prostředí a z vesnického.

Za druhé se jako přínosné jeví zkoumání adaptací a vnímání života v 70. letech nově budovaných socialistických sídlišť, tzv. „králíkárnách“. Pan Luděk se především zmiňoval o tomto problému v souvislosti s normalizační každodenností. Stavba sídliště provázela i jejich život. Jelikož probíhala často velmi spěšně, adaptace nově přistěhovaných do míst, kde ještě mnohdy dlouhou dobu nebyl zbudován patřičný systém infrastruktury, mohly působit značné potíže.

Výzkum srovnání života lidí z měst a z vesnic za normalizace a adaptace a vnímání života na nově zbudovaných socialistických sídlišť jsou tedy inspirací pro nový orálně – historický výzkum.

V. Literatura

ŠIMEČKA, Miroslav. *Obnovení pořádku*. Brno: 5. Svazek řady stávkového výboru FF UJEP, 1989. 222 s.

DUDEK, Oldřich. *Hořký smích totality aneb čítanka pro Husákovy děti*. Vyd.1. Praha: Polart, 2009. ISBN: 978-80-87286-03-6.

BÍLEK, P.A. a ČINÁTLOVÁ, B. *Tesilová kavalerie aneb popkulturní obrazy normalizace*. Vyd.1. Příbram: Pistorius, 2010. ISBN: 978-80-87053-44-7.

KOLEKTIV AUTORU. *Mýty o socialistických časech*. Nakladatelství Jeden svět na školách ve spolupráci s organizací Člověk v tísni. Praha: 2010. ISBN: 978-80-86961-98-9.

KOLEKTIV AUTORU. *Naše normalizace*. Nakladatelství Jeden svět na školách ve spolupráci s organizací Člověk v tísni. Praha: 2011. ISBN: 978-80-87456-11-8.

PŘÍLOHA – Ukázka kódování rozhovorů – finální kategorizace

Nejdůležitější pojmy

Podkategorie

Vyšší ideologický tlak na odborníky ve vyšší funkci

Prověrky

Kádrový posudek

Plán osobního rozvoje

Politicko ideologický tlak v zaměstnání

Dopolední schůze

Upřednostňování politických cílů před pracovními

Ideologický tlak na kněží

Nenávist vůči křesťanům

Tlak prověřování víry při prověrkách

Perzekuce křesťanství

Církevní svátky – zatlačená svoboda

Strach z veřejného pěstování náboženského života

Strach z StB a donašečů

Strach z jedinců využívající a zneužívající politické funkce

Podplácení a protekce

Strach z udavačů a mocných

Zastrašování lidí

Politická provázanost vyšších funkcionářů

Cenzura při tvorbě časopisu na hvězdárně

Autocenzura při vedení pionýrů

Tlak cenzury a autocenzury

Tlak podepsat antichartu 77

Tlak cenzury (autocenzury) při umělecké tvorbě

Znormalizovaná kultura, hudba, kulturní představitelé

Stereotypní a socialistická dikce v médiích – televize

Socialistický tlak médií

Rudé právo – ideologický nástroj

Zamlčování černobylské katastrofy

Prověrky související s rokem 1968

Snaha navrátit stav před rok 1968

Socialistická převýchova

Dosazování „hlídačů“ režimu do zaměstnání

Tlak prostřednictvím třídních schůzek a aktivit pro školu

Tlak ideologie – ruské filmy, politické předměty

Ideologický tlak

Tlak režimu prostřednictvím školy

Upřednostňování dětí politicky aktivních rodičů

Obtížná dostupnost zboží

Občasný nedostatek různého druhu zboží

Tlak na tužby po konzumu

Konzumní podpora za loajalitu

Zvýšená materiální podpora vesnice

Komunistické svátky

Branná cvičení CO

Společenské tlaky

Volby KSČ